

BRATISLAVSKÁ MEDZINÁRODNÁ ŠKOLA LIBERÁLNYCH ŠTÚDIÍ

PEŇAŽNÁ REFORMA: SPÔSOB AKO VZKRIESIŤ DEMOKRACIU

BAKALÁRSKA PRÁCA

Bratislava, 2017

David MADAJ

BRATISLAVSKÁ MEDZINÁRODNÁ ŠKOLA LIBERÁLNYCH ŠTÚDIÍ

PEŇAŽNÁ REFORMA: SPÔSOB AKO VZKRIESIŤ DEMOKRACIU

BAKALÁRSKA PRÁCA

Študijný program:	Liberálne štúdiá
Študijný odbor:	3. 1. 6 Politológia
Vedúci bakalárskej práce:	Ing. Brigita Schmögnerová CSc.
Stupeň kvalifikácie:	bakalár (v skratke „Bc.“)
Dátum odovzdania práce:	15. 2. 2017
Dátum obhajoby:	9. 6. 2017

Bratislava, 2017

David MADAJ

Madaj: Peňažná reforma

Čestné vyhlásenie

Čestne vyhlasujem, že som záverečnú prácu vypracoval samostatne na základe konzultácií a použitia uvedenej vedeckej literatúry, uvedenej v zozname literatúry. Práca, ani jej jednotlivé časti, neboli doposiaľ publikované.

Bratislava, 15. 2. 2017

Podpis: .....

Peňažná Reforma: Spôsob ako vzkriesiť demokraciu

Autor bakalárskej práce: David MADAJ
Názov vysokej školy: Bratislavská medzinárodná škola liberálnych štúdií
Vedúci bakalárskej práce: Ing. Brigita Schmögnerová, CSc.
Predseda komisie pre obhajoby bakalárskych prác:
doc. Samuel Abrahám, PhD.

Členovia komisie pre obhajoby bakalárskych prác:
doc. Samuel Abrahám, PhD.
prof. PhDr. František Novosád, CSc.
prof. Dr. Iveta Radičová, PhD.
Mgr. Dagmar Kusá, PhD.
prof. Silvia Miháliková, PhD.

Dátum a miesto: Bratislava, 15. február 2016
Rozsah práce: 46 strán
Stupeň kvalifikácie: Bakalár (Bc)

Kľúčové slová: peňažná reforma, monetárny systém, demokratický deficit, technokracia, neoliberalizmus, kapitalizmus, demokracia

Abstrakt

Po období ekonomického rastu koncom roka 2007 vzniká druhá najväčšia finančná a ekonomická kríza v histórii kapitalizmu. Táto práca objasňuje konfliktné vzťahy medzi neoliberálnym kapitalizmom a demokraciou predchádzajúce kríze a po nej. Okrem toho sa pokúša nájsť riešenie tohto konfliktu formou peňažnej reformy.

Prvá kapitola skúma vznik a vývoj demokratického deficitu ako dôsledku nedostatku legitimity v procedurálnych procesoch. Na príklade Islandu ukazuje, že demokratizácia prináša do verejnej debaty otázku peňažnej reformy.

Druhá kapitola na základe práce Wolfganga Streecka a analýzy štatistických údajov ukazuje, že pokiaľ je demokratický deficit úzko prepojený s problematikou dlhového štátu a dominanciu finančného sektora nad demokraciou, peňažná reforma obmedzujúca moc finančného sektora by mohla byť potenciálnym riešením dlhového štátu a následkom toho zmiernením demokratického deficitu. To znamená, že peňažná reforma obmedzujúca moc finančného sektora podporí demokraciu.

Tretia kapitola skúma paradox veľkosti štátu, ktorý vzniká dôsledkom toho, že peňažná reforma prináša do štátneho rozpočtu peniaze, ktorými je možné pokryť časť fiškálnej funkcie daní. Práca tak analyzuje dopady reformy na ľavo-pravé delenie politického spektra a identifikuje, kto by na reforme vyhral a kto prehral, aké záujmy a ich nositelia sú pre a aké záujmy a ich nositelia sú proti.

The Monetary Reform: a way to restore democracy

Author: David MADAJ
University: Bratislava International School of Liberal Arts
Thesis Advisor: Ing. Brigita Schmögnerová, CSc.
Head of the Defense Committee: doc. Samuel Abrahám, PhD.

Members of the Defense Committee:
doc. Samuel Abrahám, PhD.
prof. PhDr. František Novosád, CSc.
prof. Dr. Iveta Radičová, PhD.
Mgr. Dagmar Kusá, PhD.
prof. Silvia Miháliková, PhD.

Place and Date: Bratislava, 15th february2016
Thesis Lenght: 46 pages
Qualification: Bachelor (Bc)

Keywords: monetary reform, monetary system, democratic deficit, technocracy, capitalism, neoliberalism, democracy

Abstract

After a period of economic growth at the end of 2007, the second largest financial and economic crisis in the history of capitalism arised. This paper looks at the conflicting relationship between neoliberal capitalism and democracy prior and after the crisis. In addition, it is aiming to find a solution to this conflict via monetary reform.

The first chapter examines the emergence and development of the democratic deficit resulting from the lack of legitimacy in a procedural processes. Through considering the example of Iceland it shows that democratization brings the issue of monetary reform into public debate.

The second chapter is based on Wolgang Streeck's work and analysis of statistical data. It refers to the case where democratic deficit is closely linked to the issue of the debt of the state and the dominance of the financial sector over democracy. It shows that monetary reform which limits the power of the financial sector could be a

Madaj: Peňažná reforma

potential solution to the debt of the state and consequently alleviate the democratic deficit. This means that the monetary reform will lead to promoting democracy.

The third chapter examines the paradox of size of the state arising from monetary reform by bringing money to the state budget that could cover part of the fiscal function of taxes. The paper thus analyzes the impact of the reform on the left-right division of the political spectrum while identifying who would win and who would lose with the reform, what interests and their holders are for and what interests and their holders are opposing the reform.

PodĎakovanie

Moja vďaka patrí mojej školiteľke Ing. Brigitte Schmögnerovej, CSc. Chcel by som sa poďakovať za ochotu od získavania prvej literatúry, cez všetky konzultácie, cenné rady a komentáre až po pomoc pri úpravách a finalizácii textu. Jej akademické a odborné skúsenosti prispeli k obohateniu tejto práce. Okrem toho by som sa chcel poďakovať aj Mgr. Dagmar Kusej, PhD, za pomoc nie len počas písania bakalárskej práce ale v prvom rade, za každú jednu minútu, ktorú na mňa obetovala počas môjho štúdia.

Obsah

Čestné vyhlásenie	III
Abstrakt	IV
Abstract	VI
PodĎakovanie	VIII
Úvod	10
Výskumný plán a metodológia	11
Hypotéza	11
Prvá kapitola: Habermas a demokracia	12
1.1 Deficit legitimacy	12
1.2 Deficit participácie v demokracii	14
1.3 Demokratizácia v praxi	16
1.4 Kríza na Islande a následná demokratizácia	19
1.5 Report vypracovaný pre Islandskú vládu	20
1.6 Záver prvej kapitoly	21
Druhá kapitola: Dôsledky neoliberalizmu a peňažná reforma	22
2.1 Streeck a neoliberalizmus	22
2.2 Cui bono?	27
2.3 Ako vznikajú peniaze?	32
2.4 Dlh náš každodenný	33
2.5 Peňažná reforma	35
2.6 Záver druhej kapitoly	38
Tretia kapitola: Peňažná reforma, jej dopady a alternatívy	39
3.1 Daň z finančných transakcií	39
3.2 Zvyšovanie daňovej kvóty	43
3.3 Peňažná reforma a jej dopady	44
3.3.1 Paradox veľkosti štátu a podpora reformy	44
3.3.2 Dopad na delenie politického spektra	47
3.3.3 Alokácia peňažných prostriedkov	48
3.4 Záver tretej kapitoly	51
Záver a diskusia	52
Bibliografia	56

Úvod

Habermas nám ponúka predstavu demokratického deficitu ako dôsledku nedostatku legitimity v procedurálnych procesoch (prijímanie legislatívnych a iných rozhodnutí) fungovania jednotlivých štátov ale hlavne Európskej únie ako celku. Nízka participácia občanov je ilustrovaná na volebnej účasti na voľbách do Európskeho parlamentu. Nízka miera dôvery v inštitúcie EÚ ilustruje aktuálnosť problematiky demokratického deficitu.

V kontexte s Habermasom je príklad Islandu zaujímavý kvôli tomu, že v dôsledku finančnej krízy na Islande nastala situácia, ktorá podnietila niekoľko hnutí k hľadaniu riešení, ako je možné zdemokratizovať procedurálne fungovanie štátu. Atmosféra demokratizácie na Islande priniesla do verejnej debaty možnosť peňažnej reformy ako nástroja, ktorý primárne pomôže zabrániť opakovaniu krízy, ktorá na Islande prepukla v dôsledku nezodpovedného požičiavania komerčných bánk.

Wolfgang Streeck analyzuje vznik demokratického deficitu a dlhového štátu ako dôsledok neoliberálnych reforiem. Otázky, ktoré si kladie, zahŕňujú: aký je vzťah demokracie a kapitalizmu; kto skutočne stojí za rozhodnutiami vlád a v koho prospech tieto vlády konajú. Pokiaľ je demokratický deficit úzko prepojený s problematikou dlhového štátu, peňažná reforma obmedzujúca moc finančného sektora by mohla byť potenciálnym riešením dlhového štátu a následkom toho zmiernením demokratického deficitu.

Otázkou je v koho prospech by bolo zavedenie reformy a či by pravica reprezentujúca podnikateľskú sféru bola ochotná na reformu pristúpiť. Peňažná reforma prináša do štátneho rozpočtu peniaze, ktorými je možné pokryť časť fiškálnej funkcie daní. Vzniká tak „paradox veľkosti“ štátu, t.j. na jednej strane možnosť znižovať dane, čo v praxi znamená menej štátu, na strane druhej možnosť financovať väčší verejný sektor t.j. väčší štát.

Madaj: Peňažná reforma

Peňažná reforma by mala dopad aj na ľavo-pravé delenie politického spektra. Otázkou je, či by po zavedení reformy ešte bolo namieste rozdeľovanie politického spektra podľa ekonomického programu. Čo by sa stalo s dnešnou „ekonomickou“ ľavicou a „ekonomickou“ pravicom?

Výskumný plán a metodológia

V rámci tejto práce zložitú definovať jednotný myšlienkový prúd alebo školu. Z istého pohľadu by sa ale dala chápať ako kritika neoliberalnej ideológie a primátu trhu a finančného sektoru nad demokraciou. Postupy a analýzy sa budú z veľkej časti týkať inštitúcií, preto by sa na celok dalo nazerať ako na inštitucionálnu analýzu vzťahu demokracie a neoliberalného kapitalizmu.

Práca sa opiera o tri hlavné skupiny zdrojov. Po prvé sú to kvalitatívne a sekundárne zdroje (knihy, články). Po druhé práca využíva kvantitatívne údaje (údaje o volebnej účasti alebo rôzne štatistické údaje ilustrujúce ekonomické ukazovatele ako napríklad mieru zadlženosti). Treťou skupinou sú primárne zdroje ako napríklad report pre islandskú vládu (dá sa chápať aj ako case study) alebo projekt Medzinárodného menového fondu, ktorý analyzuje Chicagský plán v kontexte rokov 1990-2006.

Citácie z anglických a českých originálov boli preložené autorom.

Hypotéza

Cieľom práce je ponúknuť analýzu určitých aspektov demokracie v EÚ, analyzovať príčiny demokratického deficitu ale hlavne preskúmať, či a ako by súčasný stav mohla zmeniť peňažná reforma. Preto sa práca pokúsi objasniť niektoré vzťahy a štruktúry v pozadí tejto problematiky. Jednotlivé hypotézy budú overované teoreticky. Hlavnou hypotézou je: *Peňažná reforma obmedzujúca moc finančného sektora obmedzí demokratický deficit a zlepší kvalitu demokracie.*

Prvá kapitola: Habermas a demokracia

Táto práca sa zaoberá problematikou demokratického deficitu a návrhmi ako zlepšiť kvalitu demokracie. Termín demokratický deficit vo všeobecnosti označuje politický systém, ktorý aj napriek tomu, že sám seba označuje za demokratický, trpí určitými výchylkami v jej kvalite. Môžeme hovoriť o nedostatku transparentnosti, o nedostatku zodpovedania sa občanom, priveľmi technokratickom spôsobe riadenia vecí verejných a v neposlednom rade o nedostatočnej participácii občanov v tvorení politik. Prvá kapitola má za cieľ overiť hypotézu, že *demokratizácia inštitúcií je predpokladom začiatku diskusie o peňažnej reforme*.

1.1 Deficit legitimacy

V kontexte Európskej únie hovoríme o situácii, kedy proti sebe stojí záujem európskych inštitúcií a národných štátov. Z toho dôvodu sa problém demokratického deficitu dostal do verejnej debaty hlavne potom, ako finančná kríza zasiahla jej južné krajiny. Pokiaľ použijeme Grécko ako exemplárny príklad, pozorujeme diametrálne odlišné názory na riešenie finančnej krízy zo strany európskych inštitúcií na strane jednej a politickej vôle gréckych občanov demokraticky sa reflektujúcej vo zvolení krajne ľavicovej strany SYRIZA na strane druhej. Tá v roku 2015 vyhrala voľby hneď dvakrát, v januárových voľbách dosiahla výsledok 36%, čo predstavovalo 149 členov z 300 členného parlamentu. Po rozkole v strane sa konali predčasné voľby, v ktorých SYRIZA dosiahla 145 mandátov a obnovila predošlú koalíciu so stranou ANEL-Nezávislí Gréci (Greece election: Alexis Tsipras hails 'victory of the people' - BBC News, 2015).

Jürgen Habermas vo svojej knihe *The Lure of Technocracy* analyzuje situáciu v EÚ a priepasť, ktorá vzniká medzi názorom a záujmami občanov a medzi politikou. „Európska únia legitimizuje seba v očiach jej občanov primárne prostredníctvom výsledkov, ktoré dosiahla, skôr ako prostredníctvom napĺňania politickej vôle svojich občanov“ (Habermas, 2015, s. 3). Habermas vníma demokratický deficit ako deficit

Madaj: Peňažná reforma

legitimity. Problém vidí hlavne v technokratickom nastavení inštitúcií EÚ, primárne uvádza trojicu tvorenú z Európskej centrálnej banky, Európskej rady a z Komisie.

„Technokracia bez demokratických koreňov by nemala ani moc, ani motiváciu priznať dostatočnú váhu požiadavkám voličov ohľadne sociálnej spravodlivosti, bezpečnostného statusu, verejných služieb a kolektívneho dobra, v prípade konfliktu so systémovými nárokmi pre konkurencieschopnosť a hospodársky rast“ (Habermas, 2015, s. 11-12).

Na celú problematiku sa pozerá ako na dôsledky. Nedostatok legitimacy je dôsledok relatívnej vzdialenosti európskych inštitúcií (Európska komisia, Európska rada a Európska centrálna banka) od národných verejných sfér (Habermas, 2013). Habermas vidí príčinu problému v nedostatku legitimacy a predpokladá, že rastom legitimacy by sa vyriešil aj problém demokratického deficitu. Otázkou je, nakoľko je nedostatok legitimacy (alebo priveľa technokracie) problémom sám o sebe a nakoľko je dôsledkom iných procesov v spoločnosti, napríklad ústupu demokratického kapitalizmu. Habermas ako riešenie navrhuje pokračovať v projekte EÚ a snažiť sa reformovať a zdemokratizovať jej inštitúcie. Medzi nutné kroky v procese demokratizácie navrhuje:

- rozšíriť Európsku menovú úniu do Politickej únie,
- založiť spoločnú fiškálnu, rozpočtovú a hospodársku politiku a harmonizáciu sociálnej politiky. Hranica klasického chápania suverenity by bola prekročená. Na základe toho je potrebné opustiť myšlienku, že národné štáty sú suverénnymi subjektami dohody,
- na procedurálnej úrovni konečne zmenšiť moc Európskej rady, ktorá stále stojí nad legislatívnym procesom. To by znamenalo zmenu z medzivládneho na komunitný princíp (Habermas, 2015, s. 13-16).

Cieľom toho by malo byť posilniť moc Európskeho parlamentu a dostať na posty s rozhodovacími právomocami ľudí, ktorí budú volení a budú sa zodpovedať svojím voličom-občanom.

Madaj: Peňažná reforma

Habermas teda vníma demokratický deficit v Európskej únii primárne ako deficit legitimity v prijímaní legislatívy. Jeho vízia budúcnosti počíta s užšími väzbami medzi jednotlivými štátmi a postupnou tvorbou európskej identity (komunitný princíp), ktorá vznikne premenou z národných identít. Identitu chápe primárne budovanú na procedurálnom princípe. Z toho dôvodu aj jeho návrhy menia primárne procedurálne fungovanie Európskej únie za účelom vytvorenia priestoru pre komunikatívne jednanie (deliberatívna demokracia), ktoré je kľúčové pri prekonávaní kultúrnych rozdielov a formulácií spoločných východísk. Tie teda získajú podstatne viac legitimity, následkom čoho sa zníži demokratický deficit. Cieľom stále ostáva nadnárodná Európa (Habermas, 2013). Z toho hľadiska Lisabonská zmluva znamená prejdenie najdlhšej časti cesty (Habermas, 2012). Pre dlhodobu fungujúci vzťah medzi štátom a občanom je potrebné vyššie uvedenými opatreniami zdemokratizovať fungovanie Európskej únie na procedurálnej úrovni.

Habermasove návrhy sú ale zaujímavé v rámci našej problematiky aj preto, lebo táto práca vo svojej prvej hypotéze predpokladá, že práve demokratizácia inštitúcií prináša do verejnej debaty aj diskusiu o peňažnej reforme.

1.2 Deficit participácie v demokracii

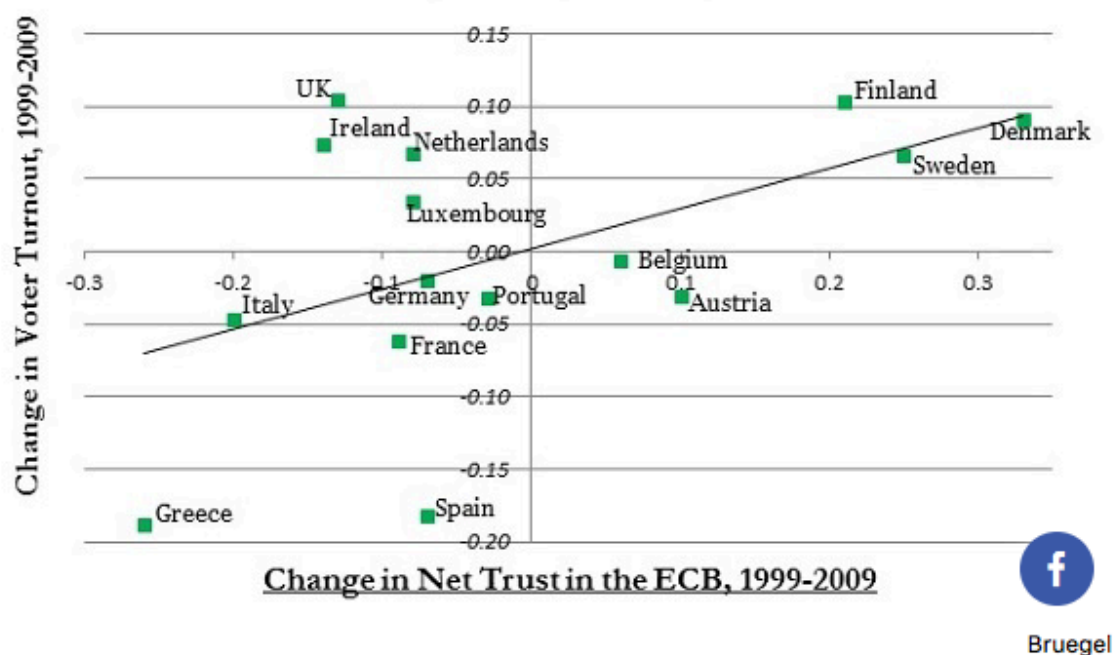
Matt Ford v článku magazínu The Atlantic charakterizuje demokratický deficit ako situáciu, v ktorej inštitúcie „trpia nedostatkom demokracie a zdajú sa byť nedostupné bežným občanom pretože spôsob ich fungovania je tak zložitý“ (Ford, 2014). Následne sa na túto problematiku pozrel cez vývin volebnej účasti vo voľbách do Európskeho parlamentu. Rok 2014 charakterizoval ako čas, kedy vzdialenosť medzi Európskou úniou a jej občanmi nikdy nebola väčšia. Podľa prieskumu Pew Research si väčšina obyvateľov v 7 hlavných krajinách EÚ myslí, že ich hlas sa v EÚ nepočíta. Rebríčku dominujú krajiny postihnuté ekonomickou krízou charakterizované napätím medzi názorom obyvateľstva a inštitúciami Európskej únie. V Taliansku si to myslelo 81% a v Grécku 80% obyvateľstva (Ford, 2014). To vysvetľuje aj fakt, že čím ďalej menej ľudí využíva svoju šancu voliť si svojich zástupcov do Európskeho parlamentu.

Madaj: Peňažná reforma

V skutočnosti volebná účasť klesá každými voľbami od prvých volieb v roku 1979 s účasťou 61.99% až po posledné z roku 2014 s účasťou 42.61% (Results of the 2014 European elections - European Parliament, 2014).

Druhá zaujímavá optika použitá Fordom v článku The Atlantic skúma dôveru ľudí v inštitúcie Európskej únie, konkrétne v Európsku centrálnu banku. Dáta (Graf č.1) pochádzajú zo štúdie európskeho think-tanku Bruegel. Dôvera v ECB v podstate koreluje s volebnou účasťou. Efekt je najviditeľnejší v prípade Grécka, ktoré bolo zasiahnuté najviac krízou aj následnými úspornými opatreniami. „Voliči sú odcudzení politickými rozhodnutiami EÚ, vedúcimi k odpojeniu od politického procesu spojeného s týmito rozhodnutiami, a tým sa im dáva menší vplyv nad týmito rozhodnutiami“ (Ford, 2014).

Graf č. 1: Zmena dôvery v Európsku centrálnu banku

Zdroj: Bruegel, získané z (Ford, 2014).

Tieto dáta dokazujú dve dôležité veci, po a) priepasť, alebo inak povedané vzdialenosť medzi občanmi a ich politikmi a politickými inštitúciami, ktorá je

Madaj: Peňažná reforma

prítomná v EÚ sa dlhodobo zhoršuje, po b) najviditeľnejšie je to v štátoch postihnutých dlhovou krízou, ktorých vlády Európskej únie donútili zaviesť úsporné opatrenia. Práve to je moment, kde vzniká už spomínané napätie v dôsledku diametrálne odlišných názorov na riešenie finančnej a dlhovej krízy zo strany európskych inštitúcií na strane jednej a národných štátov, ktoré reprezentujú politickú vôľu napr. gréckych občanov, ktorá sa demokraticky reflektuje vo zvolenej vláde, na strane druhej. Demokratický deficit tak v tomto prípade spočíva v konaní inštitúcií Európskej únie na čele s ECB, ktoré je primárne orientované na cieľ dosiahnuť splatenie pohľadávok (súkromným) veriteľom i za cenu, že je to – ako v gréckom prípade – dokonca priamo proti vôli občanov.

1.3 Demokratizácia v praxi

V duchu idey o demokratizácii inštitúcií sa v tejto časti práce zameriam na konkrétne už existujúce hnutia a iniciatívy. Jednotlivé návrhy nevychádzajú priamo z Habermasových návrhov ale podobne ako Habermas veria v európsky projekt a v možnosť jeho demokratizácie prostredníctvom demokratizácie európskych inštitúcií. S cieľom skvalitnenia demokracie bolo prijatých niekoľko opatrení na úrovni Európskej únie. Prvým takýmto opatrením je Európska iniciatíva občanov (ECI, z anglického European Citizens' Initiative) prostredníctvom ktorej sa môže 1 milión občanov EÚ priamo podieľať na formovaní politiky Únie tým, že vyzve Európsku komisiu, aby v určitej veci predložila legislatívny návrh. (Základné fakty – Európska iniciatíva občanov - Európska komisia, n.d.) Podmienkou je podpora výzvy aspoň v 7 štátoch, a v každom z nich je potrebné zozbierať určité minimálne množstvo podpisov. Pre Slovensko je to napríklad 9750 podpisov, pre Francúzsko 55500. (Základné fakty – Európska iniciatíva občanov - Európska komisia, n.d.) Samotná ECI toho veľa nerieši, ale je určitým pokrokom a posunom v kvalite demokracie a v možnostiach bežných ľudí ovplyvniť politiku Európskej únie. Bohužiaľ oficiálne stránky Európskej komisie evidujú len 3 úspešné výzvy od začiatku fungovania projektu v roku 2012.

Madaj: Peňažná reforma

Iný spôsob, ktorým je chránený demokratický aspekt v EÚ, je zásada subsidiarity a proporcionality. Subsidiarita je princíp, ktorý ma za cieľ ponechať rozhodovacie právomoci čo najbližšie k občanom. Článok 5, ods. 2 Zmluvy o Európskej únii hovorí, že:

„Podľa zásady prenesenia právomocí Únia koná len v medziach právomocí, ktoré na ňu preniesli členské štáty v zmluvách na dosiahnutie cieľov v nich vymedzených. Právomoci, ktoré na Úniu neboli v zmluvách prenesené, zostávajú právomocami členských štátov.“ (Konsolidované znenie Zmluvy o Európskej únii a Zmluvy o fungovaní Európskej únie (2012/C 326/01). 2012)

Na základe Článku 5 ods. 3 je zásada subsidiarity definovaná nasledovne:

„Podľa zásady subsidiarity koná Únia v oblastiach, ktoré nepatria do jej výlučnej právomoci, len v takom rozsahu a vtedy, ak ciele zamýšľané touto činnosťou nemôžu členské štáty uspokojivo dosiahnuť na ústrednej úrovni alebo na regionálnej a miestnej úrovni, ale z dôvodov rozsahu alebo účinkov navrhovanej činnosti ich možno lepšie dosiahnuť na úrovni Únie.“ (Konsolidované znenie Zmluvy o Európskej únii a Zmluvy o fungovaní Európskej únie (2012/C 326/01). 2012)

S cieľom posilnenia právomoci národných parlamentov a dodržiavania zásady subsidiarity bol zavedený inštitút posilnenej spolupráce, a v rámci neho aj tzv. žltá karta.

„Každý národný parlament alebo každá komora národného parlamentu má osem týždňov od postúpenia návrhu legislatívneho aktu na to, aby zaslali predsedom Európskeho parlamentu, Rady a Komisie odôvodnené stanovisko s uvedením dôvodov, pre ktoré sa domnievajú, že daný návrh nie je v súlade so zásadou subsidiarity. Ak má toto záporné odôvodnené stanovisko podporu aspoň jednej tretiny hlasov národných parlamentov, návrh sa musí opätovne preskúmať.“ (Zásada subsidiarity | Informačné listy o EÚ | Európsky parlament, n.d.).

Pre inštitúciu, ktorá návrh legislatívneho aktu pripravila, však žltá karta nie je záväzná a môže sa rozhodnúť, či návrh ponechá, zmení alebo stiahne. (ibid.)

Okrem toho po schválení Lisabonskej zmluvy, ktorá nadobudla platnosť koncom roka 2009, Európsky parlament získal „nové zákonodarné právomoci, čím sa Parlament

Madaj: Peňažná reforma

ocitol pri rozhodovaní o tom, čo EÚ robí a na čo míňa peniaze, na rovnakej úrovni s Radou ministrov“ (Lisabonská zmluva, n.d.).

Okrem iniciatív „zhora“, vznikajú i iniciatívy „zdola“, t.j. občianske iniciatívy. Jednou z nich v ostatnom čase je hnutie DiEM25, ktoré bolo založené v roku 2015 bývalým gréckym ministrom financií Yanisom Varoufakisom. Za cieľ si kladie reformovať existujúce inštitúcie Európskej únie. Potrebné opatrenia má rozdelené do 3 skupín podľa časového horizontu, kedy musia byť schválené. Skupina „okamžite“ presadzuje plnú transparentnosť v rozhodovacom procese. Obsahuje napríklad návrh, aby stretnutia európskych inštitúcií boli naživo vysielané, všetky dokumenty o kľúčových vyjednávaniach ako napr. TTIP musia byť zverejnené na internete, alebo povinný register všetkých (cca 10000) lobistov aj so záznamom ich stretnutí. Druhá skupina obsahuje návrhy, ktoré by mali byť prijaté do 12 mesiacov (DiEM25, n.d.). Je potrebné „reagovať na prebiehajúcu ekonomickú krízu pomocou využitia existujúcich inštitúcií a v rámci existujúcich zmlúv EÚ“ (DiEM25, n.d.). Táto skupina návrhov je tak špecificky zameraná na riešenie finančnej krízy. Tretia skupina obsahuje opatrenia, ktoré by mali byť prijaté v horizonte dvoch rokov. Za cieľ kladie založenie ústavodarného zhromaždenia, vytvorenie plnohodnotnej demokracie so suverénnym parlamentom rešpektujúcim národné sebaurčenie a zdieľanie moci s národnými parlamentmi, regionálnymi zastupiteľstvami a mestskými radami (DiEM25, n.d.). Medzi viac či menej kontroverzných členov hnutia patria napríklad Noam Chomsky alebo Julian Assange.

Už vyjednávanie o zmluvách CETA a TTIP sa stalo pre svoju nedostatočnú transparentnosť častým terčom kritiky. To vyústilo do organizovania rôznych protestov, ktoré do ulíc vyhнали stovky tisíc ľudí. Odhaduje sa, že len „v Berlíne sa 10. októbra (2015) pod heslom *Stop TTIP a CETA teraz!* zišlo až štvrtí milióna ľudí“ (Schmögnerová, 2015). Iným prejavom nespokojnosti je aj fakt, že v európskej štvrti v Bruseli je prakticky nemožné nájsť stĺp verejného osvetlenia, ktorý by nezdobila anti-TTIP nálepka. Odkazy proti TTIP a hlavne proti spôsobu, akým

Madaj: Peňažná reforma

bolo TTIP vyjednávané, sú sprejmi vyzdobené aj chodníky či diaľničné mosty mimo úzkeho centra Bruselu.

1.4 Kríza na Islande a následná demokratizácia

Island bankovú krízu riešil inak ako zvyšok sveta. Riešenie Islandu sa odlišovalo (napr. od V. Británie.) v troch aspektoch: „1. Žiadna finančná pomoc bankovému sektoru a zamedzenie finančných špekulácií zavedením kontroly pohybu kapitálu. 2. Obyvatelia Islandu ovplyvňovali riešenie. 3. Stratégia Islandu slúžila väčšine“ (Rushton, 2014). Ľudia odmietli niesť zodpovednosť za skrachované banky a splácať z verejných peňazí dlh až 5 miliárd dolárov (Rushton, 2014). Zaviedli kontrolu meny, nechali padnúť (skrachovať) banky, poskytli podporu chudobným, a nezaviedli úsporné opatrenia ako inde v Európe (Rushton, 2014). Okrem toho sa začala písať nová ústava,“ do ktorej sa prostredníctvom internetu mohol zapojiť každý.

„Nepolitici boli zvolení do občianskeho zastupiteľstva, kde sedeli štyri mesiace, počúvali návrhy, kritiku a spätnú väzbu od ktoréhokoľvek občana, ktorý sa chcel zapojiť. Toto je dnes možné prostredníctvom internetu, ktorý je na Islande široko považovaný za ľudské právo“ (Rushton, 2014).

Nová ústava nebola ratifikovaná, takže nikdy nenadobudla platnosť. „Celonárodné referendum síce bolo za, ale parlament jej ratifikáciu odmietol“ (Rushton, 2014). Tieto reálne skutočnej demokracie rozvírili debatu o peňažnej reforme na Islande. Peňažná reforma (podrobnejšie ďalej) by obmedzením frakčného bankovníctva v budúcnosti zamedzila situácii, ako bola tá počas krízy 2008, keď tri islandské banky spolu rozpožičali 10 násobok islandského HDP (Rushton, 2014).

Na Islande sa v tomto období rozvinulo niekoľko hnutí ako napríklad IMMI (International Modern Media Institute) alebo ALDA. Prvé menované hnutie má za cieľ chrániť slobodu slova a presadzovať slobodné právo na informácie (Vision of IMMI, n.d.). Hnutie ALDA (Association for Sustainability and Democracy) malo za cieľ navrhnúť postupy ako demokratizovať systém v ich krajine. Podieľali sa na

Madaj: Peňažná reforma

projekte online ústavy. V podstate sa tak jedná o návrhy, ktoré podporujú priamu demokraciu. (Proposals to the Constitutional Council | Alda, n.d.)

So zámerom, aby bol parlament schopný lepšie zastupovať záujmy bežnej verejnosti, ALDA navrhuje transformovať volebný systém tak, aby sa tretina poslancov vyberala náhodne, tretina volila zo zoznamov strán a tretina z nezávislých osôb. ALDA tiež navrhuje, aby sa každých 20 rokov zaviedla nová ľudová ústava, aby sa zákony mohli lepšie prispôbovať každej generácii (Proposals to the Constitutional Council | Alda, n.d.; Rushton, 2014).

Medzi ďalšie návrhy presadzované hnutím ALDA sú napríklad. a) Posilnenie štatútu referenda a zjednodušenie jeho zvolania tak, aby mohlo byť zvolané návrhom 8% populácie. To má prispieť k zvýšeniu priamej demokracie. b) Minimalizovať pozíciu prezidenta tým, že dĺžka jeho mandátu bude jeden rok. c.) Náhodný výber najvyšších sudcov za cieľom na odpolitizovať súdnictvo. d) Posilniť transparentnosť politikov a zaviesť prísnejšie limity a kontroly ich financovania a úplne zakázanie korporátnych príspevkov (Proposals to the Constitutional Council | Alda, n.d.; Rushton, 2014).

1.5 Report vypracovaný pre Islandskú vládu

Atmosféra v spoločnosti, ktorú na Island priniesla kríza, nútila vládu hľadať radikálnejšie riešenia. Elementy priamej demokracie priniesli na Islande diskusiu o peňažnej reforme. Ako reakciu na krízu si dala Islandská vláda vypracovať report s titulkom Peňažná reforma. V predslove sa Adair Turner, bývalý predseda *Financial Service Authority* vo Veľkej Británii, vyjadril, že titulok peňažná reforma je namieste, nakoľko sa nejedná o analýzu technických detailov bankovej regulácie, ale o otázku, kto v skutočnosti má tvoriť peniaze a ako zabezpečiť, že nové peniaze budú nasmerované k správne cieľu. Report predkladá návrh reformy peňažného systému, pretože sa predpokladá, že súčasné nastavenia systému, a to predovšetkým umožnenie frakčných rezerv a kreovanie peňazí komerčnými bankami, výrazne prispelo k vzniku krízy v roku 2008 ako i ku kríze na Islande. „Existujú dôkazy o tom, že systém čiastočných rezerv sám o sebe môže byť faktorom prispievajúcim k rôznym monetárnym problémom na Islande“ (Sigurjónsson, F., 2015, s. 10). V stave

Madaj: Peňažná reforma

po zavedení reformy, v takzvanom suverénnom peňažnom systéme, by tak mohli peniaze tvoriť jedine centrálné banky resp. iné inštitúcie v rukách štátu. Boli by to štátne inštitúcie nezávislé od vlády, ktoré by sa ale zodpovedali parlamentnej moci. Centrálné banky v suverénnom peňažnom systéme majú za úlohu pracovať v záujme ekonomiky a spoločnosti ako celku. (Sigurjónsson, F., 2015, s.14) „V suverénnom peňažnom systéme, sú všetky peniaze, či už fyzické alebo elektronické, vytvorené centrálnou bankou.“ (Sigurjónsson, F., 2015, s.14) Peňažná reforma obmedzujúca frakčné bankovníctvo a možnosť kreovania peňazí bankami, obmedzí moc finančného sektora a podporí demokraciu.

1.6 Záver prvej kapitoly

Habermas nám ponúka predstavu demokratického deficitu ako dôsledok nedostatku legitimacy v procedurálnych procesoch (prijímanie legislatívnych a iných rozhodnutí) fungovania jednotlivých štátov ale hlavne Európskej Únie ako celku. V dôsledku finančnej krízy na Islande nastala situácia, ktorá podnietila hnutia ako IMMI alebo ALDA k hľadaniu riešení, ako je možné zdemokratizovať procedurálne fungovanie štátu. Hľadanie riešení prinieslo do verejnej debaty možnosť peňažnej reformy ako nástroja, ktorý primárne pomôže zabrániť opakovaniu krízy, ktorá na Islande prepukla v dôsledku nezodpovedného požíčavania komerčných bánk. Na príklade Islandu tak možno hypotézu: *demokratizácia inštitúcií je predpokladom začiatku diskusie o peňažnej reforme* považovať za potvrdenú. Ako sme ukázali, dokonca už len debata o demokratizácii vyvoláva atmosféru, ktorá prináša aj debatu o peňažnej reforme.

Druhá kapitola: Dôsledky neoliberalizmu a peňažná reforma

Druhá kapitola má za cieľ dokázať, že *peňažná reforma obmedzujúca moc finančného sektora obmedzí demokratický deficit a zlepší kvalitu demokracie.*

2.1 Streeck a neoliberalizmus

Wolfgang Streeck analyzuje nízku kvalitu demokracie a demokratický deficit v Európskej únii ako dôsledok neoliberalného modelu trhového hospodárstva. Skúma ekonomické vplyvy neoliberalných reforiem na spoločnosť a následne na kvalitu demokracie, ktorá je uväznená vo vzťahu s moderným neoliberalným kapitalizmom. Neoliberalizmus je v tejto práci chápaný spolu so všetkými jeho ústrednými súčasťami, ústupom štátu z hospodárstva, redukciou sociálneho štátu, liberalizáciou a dereguláciou, privatizáciou a akceptovaním rastúcej spoločenskej nerovnosti. (Ther, 2015, s. 80) Neoliberalná ideológia vznikala niekedy okolo roku 1947 (Hayek a spol.), ale až do konca 70-tych rokov bola zaznávaná. V tom období dochádza k neoliberalnému obratu a neoliberalná ideológia sa stáva nástrojom na zdôvodnenie deregulácie a liberalizácie finančného sektoru. Liberalizácia a deregulácia (aj ostatných odvetví) spôsobila prechod zo štátu, ktorý svoje fungovanie financuje z daní (daňový štát-tax state) k štátu, ktorý pri svojom financovaní do veľkej miery využíva dlh (dlhový štát-debt state). Streeck na pozadí neoliberalného obratu analyzuje práve tento prechod od daňového štátu k dlhovému štátu. Práve vďaka tomu finančný sektor získal väčšiu moc, akú mal v daňovom štáte. Meritom úspechu dlhového štátu sú totiž primárne ekonomické výsledky a jeho schopnosť splácať pohľadávky svojim veriteľom t.j. finančnému sektoru, ktorý Streeck označuje ako Marktvolk. Tým sa nedostatočne rešpektujú záujmy väčšinového obyvateľstva (verejnosti) Streeckom označovaného ako Staatvolk, ktoré tvorilo základný referenčný rámec v tax state. Moderný dlhový štát v Európe sa stal komplexnejší a zároveň menej demokratický, pretože tvorba politiky a rozhodovacie procesy v ňom sa odohrávajú prevažne ako medzinárodná politika, vo forme medzivládnej diplomacie (Streeck, W., 2014, s.79-96). Z toho vyplýva, že finančný sektor získal

moc už na základe toho, že je nevyhnutnou súčasťou financovania štátu. Túto moc sa snaží priamo upevniť prostredníctvom ovplyvňovania politik vlád tak, aby si zabezpečil svoje pohľadávky. Toto ovplyvňovanie vlád prepuklo ešte výraznejšie po kríze z roku 2008, nakoľko štáty dosiahli takú úroveň zadĺženosti, v ktorej sa zvýšilo riziko, že v budúcnosti nebudú schopné splácať pohľadávky voči svojim veriteľom, finančnému sektoru (Streeck, 2014, s. 79).

Táto práca sa podrobnejšie pozrie na vznik dlhového štátu a ilustruje ho na štatistických dátach. Pre lepšie predstavenie toho, čo dlhový štát znamená, je potrebné začať s definíciou podľa Streecka.

„Transformácia daňového štátu na dlhový štát - to znamená, na štát, ktorý pokrýva rozsiahlu, pravdepodobne rastúcu časť svojich výdavkov viac prostredníctvom požičiavania ako prostredníctvom zdaňovania, čím hromadí horu dlhov, ktorú musí financovať stále väčším podielom svojich príjmov.“ (Streeck, 2014, s. 72-73)

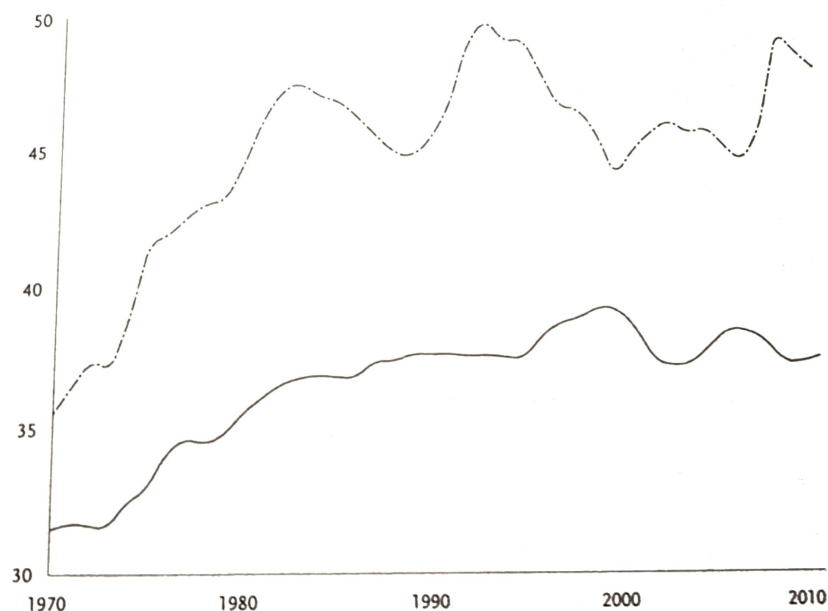
Slovo transformácia nie je 100% správne, lepšie povedané existuje za tým komplexný reťazec udalostí. To, čo je nazývané „transformáciou“, začalo koncom 70-tych rokov ako neoliberálny obrat, kedy sa do popredia dostáva dovedy zaznávaná ideológia neoliberalizmu. Spoločensko-ekonomická štruktúra spoločnosti sa zmenila, a ideológia a prax povojnového kapitalizmu musela ustúpiť vlnе neoliberalných reforiem. Neoliberálne reformy obsahovali súbory deregulačných a liberalizačných krokov. „Rutinné financovania verejného dlhu najprv vyžadovalo výstavbu účinného finančného sektoru a ‚financionalizáciu‘ kapitalizmu prostredníctvom deregulácie finančného trhu“ (Streeck, 2014, s. 73).

Existuje viacero príčin rastu štátneho dlhu. Jedným z nich je napríklad rast vládnych výdavkov v pomere k vládnym príjmom. Najdôležitejším faktorom ich rastu je rast výdavkov na zdravotníctvo a sociálny systém (hlavne starobné penzie). Po kríze z rokov 2008 a 2009 sú to aj výdavky na rehabilitáciu finančného sektoru.

Dnes má skoro každá krajina v OECD vyššie verejné výdavky ako príjmy z daní. Nasledujúci graf č.2 (Streeck, 2014, s. 63-fig. 2.4) nám ukazuje podiel príjmu z daní v

porovnaní s vládnymi výdavkami v siedmich krajinách OECD, konkrétne sa jedná o Nemecko, Francúzsko, Veľkú Britániu, Taliansko, Japonsko, Švédsko a USA.

Graf č.2: Vládne výdavky a príjmy, sedem krajín (% HDP)

•-•-• vládne výdavky   — príjem z daní

Zdroj: OECD

V tomto grafe môžeme vidieť, že medzi rokmi 1970 až 2010, sa úroveň vládných výdavkov v pomere k HDP menila, podobne ako sa menila úroveň príjmov z daní voči HDP. Úroveň vládných výdavkov však vždy presahovala viac či menej výrazne úroveň príjmu z daní. „Je v skutku evidentné, že nahromadený dlh bohatých demokracií v 70-tych rokoch korešpondoval so zvýšením daňového príjmu, ktorý zaostával za verejnými výdavkami (Streeck, 2014, s. 66). Podľa Streecka je kľúčové, že zdroj vládneho dlhu primárne nespočíva vo vysokých výdavkoch, ale v nízkych príjmoch. Presnejšie povedané ekonomika a spoločnosť organizovaná na princípe majetníckeho individualizmu (materializmu), nastavila limity výške zdaňovania, zatiaľ čo v tom istom čase spôsobila nárast požiadaviek na štát (Streeck, 2014, s. 66).

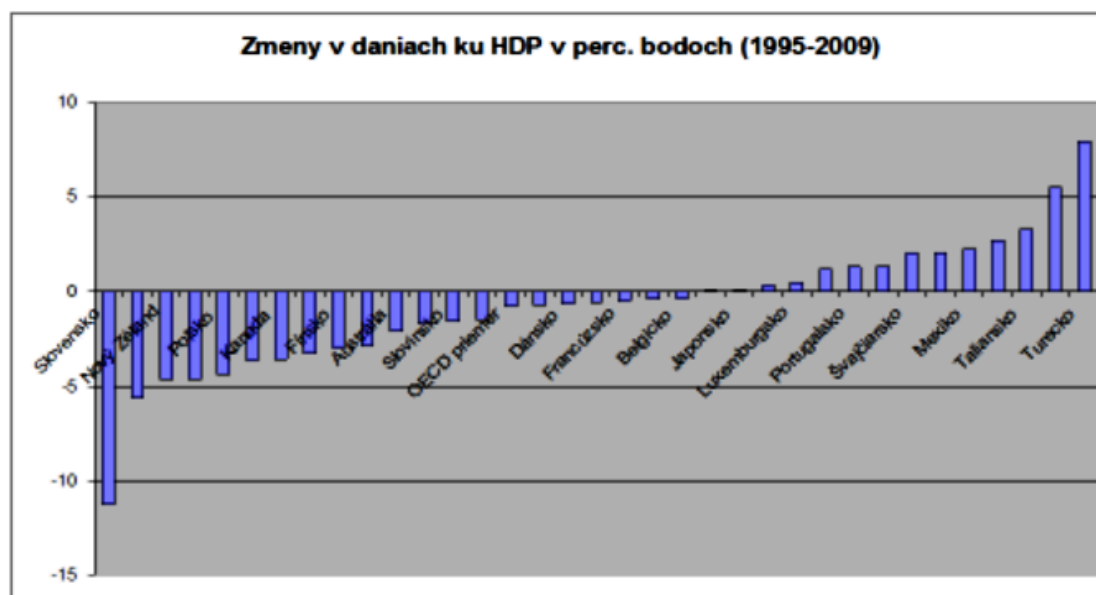
Ďalším vyjadrením problematiky vládných výdavkov v pomere k príjmom z daní je graf č.3, ktorý ukazuje zmeny v celkových daňových príjmoch k HDP za roky 1995

Madaj: Peňažná reforma

až 2009. Na jednej strane sú štáty ako Turecko alebo Taliansko, v ktorých nárast presiahol 5 percentuálnych bodov. Na druhej strane grafu dominuje Slovensku, ktorého daňové príjmy v pomere k HDP klesli o viac ako 10 percentuálnych bodov. Na Slovensku napríklad daň z príjmu právnických osôb v období medzi rokmi 1998 až 2004 klesla zo 40% na 19%. (Prehľad daňových zmien od roku 1993, 2012)

Graf č.3: Zmeny v celkových daňových príjmoch k HDP v percentuálnych bodoch Roky 1995 až 2009

Zdroj: OECD

Na ilustráciu nárastu výdavkov na zdravotníctvo a sociálny systém uvediem niekoľko príkladov. Kým v roku 1970 rakúska vláda (Government schemes and compulsory contributory health care financing schemes) vynaložila na zdravotný systém 3,0% HDP, v roku 1990 5,8% HDP, v roku 2014 to bolo už 7,8% HDP ("Health expenditure and financing-OECD", n.d.). V prípade Fínska je to v tých istých rokoch 3,6%, 5,8% a 7,2% HDP. V portugalskom prípade je to pre rok 1970 iba 1,3% HDP, v roku 1990 už 3,6% HDP a v roku 2014 6,0% HDP. Na Portugalsku, ktoré bolo silne zasiahnuté krízou, je možné ilustrovať konsolidáciu verejných financií v období po kríze z roku 2008. V rokoch 2009 a 2010 totižto výdavky na zdravotníctvo tvorili až 6,9% HDP a následne klesli na 6,1% HDP v roku 2012. Zaujímavý je aj prípad Švédska. V rokoch

Madaj: Peňažná reforma

1970 tvorili výdavky na zdravotníctvo 4,6% HDP, v roku 1982 to bolo už 7,3%, nasledoval pokles na 5,6% HDP v roku 1991, ďalších 20 rokov hodnota oscilovala približne medzi 6 až 7% a v pokrízovom období nasleduje skok na 9,3% HDP v roku 2013. V prípade Grécka prvý údaj je z roku 1988, kedy výdavky na zdravotníctvo tvorili 3% gréckeho HDP, následne sa vyšplhali až na 6,9% HDP v roku 2010, konsolidácia verejných financií vo forme úsporných opatrení výdavky na zdravotníctvo stlačila na 4,9% HDP v roku 2014. Pre kompletnejší pohľad na vývoj rastu verejných výdavkov na zdravotnú starostlivosť je nutné pozrieť sa aj na prípad Nemecka. V roku 1970 tvorili tieto výdavky 4,1% západonemeckého HDP, po unifikácii Nemecka po roku 1990 sa miera výdavkov na zdravotníctvo zvýšila na 7,3% HDP za rok 1992 a v roku 2014 tieto výdavky narástli na úroveň 9,3% HDP . (Health expenditure and financing-OECD, n.d.)

Podobným spôsobom rástli aj výdavky na starobné penzie. Na jednej strane máme krajiny ako Nemecko, kde sa medzi rokmi 1980 až 2011 miera verejných výdavkov na starobné penzie menila len minimálne. V roku 1980 predstavovali 10,39% HDP a v roku 2011 10,57% HDP. Minimálnu hodnotu tieto výdavky v Nemecku dosiahli v roku 1991 a to 9,42% HDP, naopak maximálnu v roku 2003 11,64% HDP. Na druhej strane sú tu aj krajiny ako Grécko či Taliansko. V prípade druhej menovanej krajiny v roku 1980 na starobné penzie smerovalo 8,86 % HDP, v roku 2011 to bolo až 15,85% talianskeho HDP. V Grécku sú tieto hodnoty podobne rastúce. Kým v roku 1980 na starobné penzie smerovalo 5,42% HDP, v roku 2011 to bolo už 14,55% HDP. V priemere krajín OECD to vyzerá nasledovne. Kým v roku 1980 výdavky na starobné penzie dosahovali 6,16% HDP, v roku 2011 7,88% HDP. Táto miera je však mierne zavádzajúca, nakoľko priemer OECD ťahajú dole krajiny ako Mexiko, Južná Kórea, Izrael, Island či Turecko, ktoré sa v rebríčkoch OECD začali objavovať neskôr. Mexiko sa v rebríčku objavuje od roku 1985, kedy výdavky na starobné dôchodky predstavovali 0,17% HDP, v roku 2011 je to 1,84% HDP. Južná Kórea v roku 1990 0,73% HDP a v roku v 2011 stále len 2,24% HDP. Naopak krajiny ako Česká republika, Slovenská republika alebo Estónsko oscilujú okolo priemeru OECD alebo tesne pod ním. Z nových krajín OECD priemernú výšku výdavkov na starobné penzie

prekračujú výraznejšie iba Maďarsko s maximom 10,77% HDP v roku 2011 a Poľsko s maximom 11,92% HDP v roku 2003. Istú rolu v tom samozrejme hrali aj problémy krajín V4 s rastom HDP, kedy v roku 2004 bolo HDP Poľska len 5400 Euro na obyvateľa, čo znamená najnižšie so všetkých krajín V4. Začína sa nám ale celkom jasne ukazovať, že krajiny s prudkým rastom výdavkov na starobné penzie sú tie krajiny, ktoré kríza postihla najsilnejšie, inými slovami boli aj najviac zadlžené. (Social protection - Pension spending - OECD Data, n.d.).

Z uvedeného je zrejmé, že vládne výdavky na zdravotníctvo a na starobné penzie v pomere k HDP vo väčšine prípadov rástli alebo stagnovali. Keďže všetky údaje o vládnych výdavkoch sú uvádzané v pomere k HDP, je dôležité pozrieť sa aj na ukazovateľ vládnych príjmov v pomere k HDP. Na tento účel využijeme daňovú kvótu. Daňová kvóta predstavuje príjem z daní v percentách HDP. Poznáme dva základné typy daňovej kvóty, takzvanú jednoduchú a zloženú. Jednoduchá daňová kvóta – na rozdiel od zloženej – nezahrnuje odvody na sociálne a zdravotné zabezpečenie (Daňová kvóta, n.d.). V jednotlivých krajinách OECD zložená daňová kvóta klesla, stagnuje alebo rastie len minimálne a z toho dôvodu už nestačí pokrývať zvyšujúce sa výdavky štátu. Štát sa preto zadlžuje i tam, kde nebolo treba sanovať bankový sektor (Revenue Statistics - OECD Data, n.d.). U jednoduchej daňovej kvóty (a osobitne priamej dane právnických osôb) došlo k významnému poklesu vo všetkých štátoch OECD (Corporate tax rates - KPMG, n.d.). Ako sme ukázali, vo väčšine krajín v posledných dekádach výdavky na zdravotníctvo a starobné penzie rástli, ale neodpovedal im rast daňových príjmov a sociálnych odvodov. To malo za následok nárast štátneho dlhu. Najväčší prírastok dlhu sa dosiahol v štátoch ako Írsko, Grécko ale aj Nemecko, ktoré okrem toho zachraňovali bankový sektor. (Revenue Statistics - OECD Data, n.d.)

2.2 Cui bono?

Na pozadí ideológie neoliberalizmu sa práca pozrie na Thatcherovou spopularizované heslo „There Is No Alternative“. TINA znamená, že neexistuje alternatíva k

hospodárskemu liberalizmu. Z pohľadu tejto práce je zaujímavá polemika o tom, ako tento názor ovplyvňuje demokraciu, jej inštitúty a ekonomické rozhodovanie. Pokiaľ TINA platí, demokracia stráca svoj zmysel a stráca zmysel i politické rozhodovanie. Na akúkoľvek ekonomickú problematiku podľa TINA existuje len jedno neoliberálne riešenie.

Pokúsime sa preskúmať dôsledky vzniku dlhového štátu na úroveň demokracie v ňom. Nárast dlhu a vznik dlhového štátu má významné dopady na kvalitu demokracie v niekoľkých rovinách. Doktrína TINA má dopad na kvalitu demokracie v tom zmysle, že demokratické rozhodovanie o ekonomických otázkach svojou podstatou odmieta. Heslo Margaret Thatcherovej „There is no alternative“ ale aj jeho varianty ako napríklad „razantné reformy“ o ktorých hovoril Václav Klaus, sociálne reformy a reformy pracovného trhu v Nemecku medzi rokmi 2001 a 2005 a najnovšie úsporné programy v štátoch na juhu Európskej únie, sa predkladali ako také, o ktorých sa nediskutuje. (Ther, 2015) „Zásahy vždy vystupovali ako nutné, nevyhnutné alebo dokonca ako bez možnosti inej alternatívy.“ (Ther, 2015, s. 80) Dominancia trhu nad demokraciou umocňujú ratingové agentúry, ktoré hodnotia rôzne dlhové nástroje z hľadiska schopnosti dlžníckych štátov splácať dlh a riziko defaultu. V ich hodnoteniach sa reflektuje ich predstava o reformách, ktoré by štáty mali realizovať a tým ovplyvňujú rozhodovanie demokraticky zvolených politikov

„Inými slovami, ‚trhy‘ odporúčali, čo by mala – podľa ich predstáv – vláda robiť. Stačilo si prečítať ich ‚návody‘ a podľa toho konať. To znamená, že vláde by sa stačilo naučiť čítať (podľa možnosti v angličtine) a po prečítaní návodov dávať pokyny pre úradníkov ako pripraviť vládne opatrenia a legislatívne návrhy, predložiť ich do zákonodarného zboru a inštruovať vládnych poslancov, aby ich poschvaľovali. Táto karikatúra vládnej politiky nebola a nie je v predstavách niektorých ‚analytikov‘ a ‚trhových‘ politikov ojedinelá, a preto ‚argumentovať‘ trhmi bolo vždy riskantné. Hrozí, že ‚trhy‘ sa stanú hlavným kritériom rozhodovania vlády. Politiku by tak ovládli ‚trhy‘. Kríza eurozóny to ilustruje dostatočne presvedčivo.“ (Schmögnerová, 2016)

Demokracia, ktorej moc je postavená na pluralite názorov a diskusií o alternatívach, tým dostáva ťažkú ranu. Podstatou doktríny TINA je – ako už bolo uvedené,

odmietanie akejkoľvek alternatívy k neoliberalnému kapitalizmu. Doktrína TINA zamedzuje diskusiu ako financovanie dlhu štátu riešiť inak. Vznik dlhového štátu má za následok rast vplyvu finančného sektoru, ktorý Streeck označuje ako Marktvolk. Marktvolk môžeme chápať ako tých, ktorí disponujú kapitálom v takej miere, že nakupujú vo veľkom štátne dlhopisy. Menovite možno spomenúť mená veľkých fondov špecializujúcich sa na trh s vládnymi dlhopismi ako Calpers (California Public Employees Retirement System) alebo PIMCO (Public Investments Management Company) (Streeck, 2014, s. 82). Predstavitelia PIMCO sú v kontakte s niektorými ministrami financií či centrálnymi bankármi (Streeck, 2014, s. 82-83). Rast vplyvu Marktvolk charakterizuje nové štádium vo vzťahu medzi demokraciou a kapitalizmom, v ktorom kapitál presadzuje svoju politickú moc nie iba nepriamo (investovaním alebo neinvestovaním do národných ekonomík) ale tiež priamo (financovaním alebo nefinancovaním štátu ako takého) (Streeck, 2014, s.84) Esenciálnym problémom, ktorým sa táto pasáž zaoberá, je moc trhu, ktorý riadi svet, namiesto demokracie a demokraticky zvolených zástupcov Staatsvolk. Moc trhu v tomto prípade ale neznamená vyšší princíp Smithovej neviditeľnej ruky, ale trh, ktorý je tvorený a ovplyvňovaný finančným sektorom v prospech Marktvolk.

A presne takto zmýšľa aj Alan Greenspan, predseda Federálneho rezervného systému USA (FED) od Augusta 1987 do Januára 2006 (Alan Greenspan Biography, n.d.). V Septembri 2007 v interview pre Zürisšký denník Tages-Anzeiger na otázku, koho podporuje v nasledujúcich prezidentských voľbách, odpovedal nasledovne:

„Máme šťastie, že vďaka globalizácii, boli politické rozhodnutia v USA z veľkej časti nahradené globálnymi trhovými silami. Okrem národnej bezpečnosti, to, kto bude budúcim prezidentom, sotva robí nejaký rozdiel. Svet sa riadi trhovými silami.“ (Streeck, 2014, s.85)

Jeho slová dostávajú o to väčší význam, že on sám bol predsedom FEDu počas oboch volebných období demokratického prezidenta Billa Clintona, hoci prvýkrát bol menovaný republikánom Ronaldom Reaganom. Bill Clinton tak nevyužil možnosť menovať na jeden z najdôležitejších postov v USA vlastného kandidáta. Niektorí by mohli namietat, že predseda FEDu musí byť nie len menovaný prezidentom, ale aj potvrdený kongresom a Greenspan svojim druhým funkčným obdobím medzi rokmi

1991 až prekryl obdobie 103. kongresu Spojených štátov, trvajúce od 3. januára 1993 do 3. januára 1995, v ktorom mali demokrati poslednýkrát v 20. storočí väčšinu v oboch komorách. Ale napriek tomu si mohol v roku 1996 Bill Clinton vybrať svojho vlastného kandidáta, ktorý by zabojoval o priazeň 104. kongresu, v ktorom pre zmenu prvýkrát od 50-tych rokov mali väčšinu v oboch komorách republikáni. Neurobil tak a nominoval opäť Greenspana (Clinton Nominates Greenspan to New Term as Fed Chief, 1996). Podobná situácia sa zopakovala, keď Greenspanov následovník Ben Bernanke bol vybraný ešte prezidentom George W. Bushom v roku 2006, znovu menovaný bol ale vo februári roku 2010, kedy bol pri moci demokratický prezident Barrack Obama a v 111. Kongrese Spojených štátov mali v oboch komorách väčšinu taktiež demokrati. (Composition of Congress by Party 1855–2017, n.d.)

Ďalším krokom v „dominancii trhu nad demokraciou“ je diskreditácia demokracie ako faktoru, ktorý môže nepriaznivo ovplyvniť politiku dlhového štátu (Streeck, 2011). Inými slovami Streeck hovorí práve o tom, ako veritelia v snahe ochrániť svoje pohľadávky začali výrazne viac vplývať na tvorbu politiky. Táto ich snaha sa po kríze z roku 2008 ešte posilnila, nakoľko zadlženosť bohatých demokratických krajín dosiahla úroveň, v ktorej si veritelia nemôžu byť ďalej istí so schopnosťou vlád jednotlivých krajín dodržiavať svoje platobné povinnosti. Fiškálna kríza a tranzícia z daňového štátu na dlhový štát tak začala nové štádium vo vzťahu medzi neoliberálnym kapitalizmom a demokraciou. (Streeck, 2014, s. 79)

Odpoveďou na fiškálnu krízu sa stala konsolidácia verejných financií. Postupne má za následok rast kontroly zo strany finančných investorov (Marktvolk), ktorý koordinujú politické a hlavne ekonomické rozhodnutia prijímané európskym štátnym systémom (inštitúciami EÚ). V princípe sa jedná o demontáž demokratického kapitalizmu v Európe s cieľom zakotviť výsledok troch dekád economickej liberalizácie. (Streeck, 2014, s.117) Cieľom je priviazať národnú politiku k trhovým princípom ekonomického uvažovania a zavedenie štátu, v ktorom od neho spoločnosť nechce nič viac ako garanciu (práva) majetku a slobody. (Streeck, 2014, s. 117)

V Streeckovej analýze je tak možné identifikovať niekoľko náznakov zhoršenej kvality demokracie a teda javov, ktoré môžeme súhrnne označiť ako demokratický deficit. Vzťah neoliberalnej ideológie k ekonomickej problematike, ktorý sa reflektuje v doktríne TINA, je jedným z nich. Táto doktrína je sama o sebe náznakom pohrdania demokraciou, naznačuje, že ľudia nemajú dostatočné schopnosti a nemali by preto mať ani kompetenciu rozhodovať o ekonomickej problematike vo svojej krajine. Väčším problémom je však to, že táto doktrína slúži ako advokát. Advokát stavu, v ktorom inštitúcie konajú pod nátlakom ratingových agentúr v prospech finančného sektoru s cieľom dosiahnuť splatenie pohľadávok (súkromným) veriteľom i za cenu, že je to priamo proti vôli občanov. Inými slovami stavu, v ktorom je moc demokracie a Staatsvolk utláčaná finančným sektorom a Marktvolk práve v mene alebo pod záštitou neoliberalného kapitalizmu. Streeck vníma demokratický deficit ako dôsledok neoliberalných reforiem. Tie, spolu s horou dlhov, ktoré nakopili, sú jeho príčinou. A práve riešenie príčiny je najlepší spôsob, ako sa zbaviť negatívnych dôsledkov. V skutočnosti – podľa Streecka – nie je potrebné ani žiaduce nasilu držať napríklad menovú úniu spolu. Naopak pre najzadlženejšie štáty by bolo žiaduce, ak by sa mohli dlhu zbaviť a svoje hospodárstvo nanovo naštartovať.

„Európska menová únia bola politickou chybou. V eurozóne, ktorá sa vyznačuje veľkou rôznorodosťou členských štátov, odstránila možnosť devalvácie bez odstránenia národných štátov a demokracie na národnej úrovni.“ (Streeck, 2014, s. 185)

Práve tu je dôležitá úloha národného štátu, ako inštitúcie, ktorá je svojou transparentnosťou a vzdialenosťou k voličovi oveľa bližšie ako nadnárodný liberálny štát z Hayekovej zidealizovanej predstavy.

„V západnej Európe dnes nie je najväčším nebezpečenstvom nacionalizmus - najmenej zo všetkého nemecký nacionalizmus - ale hayekovský trhový liberalizmus. Dokončenie menovej únie by spečatilo koniec národnej demokracie v Európe - a teda jedinú inštitúciu, ktorá môže byť stále použitá k obrane proti konsolidačnému štátu.“ (Streeck 2014, s. 189)

„Demokratický dlhový štát môže uspokojovať svojich veriteľov (finančný sektor, Marktvolk) len vtedy, keď s ním jeho občania naďalej spolupracujú.“ (Streeck, 2014,

s.83). Treba ho však považovať za „predĺženú ruku jeho veriteľov a byť si vedomý faktu, že v prípade nebezpečenstva stratí svoju oddanosť občanom.“ (ibd.)

Podobne to platí aj naopak a legitimita štátu v očiach jeho občanov klesá v čase krízy, ako nám ukázal príklad Islandu v minulej kapitole. Aj tam sa debata o možnej peňažnej reforme začala práve v období, keď bol na tunajšiu vládu zo strany finančného sektoru vyvíjaný tlak, aby daňami pomáhala sanovať miestne banky. Na Islande sa ale v období „Kitchenware revolúcie“ začala rozoberať reforma peňažného systému ako jedno z riešení ako zabrániť opakovaniu krízy a krachu bánk. Táto debata je dôsledkom demokratizačných procesov, ktoré so sebou „zdola“ priniesli občianske iniciatívy a vytvorili dostatočný tlak na islandskú vládu. Islandská vláda si k tejto problematike nechala vypracovať štúdiu, ktorou sme sa zaoberali v minulej kapitole.

2.3 Ako vznikajú peniaze?

V peňažnom systéme dnes existujú tri hlavné spôsoby tvorby peňazí: dva z nich sú v ingerencii centrálnej banky. Prvým spôsobom je tvorba fyzických peňazí, t.j. bankoviek a mincí, ktoré sú razené, respektíve „tlačené“ národnou bankou. Druhým spôsobom je vytváranie tzv. elektronických peňazí centrálnou bankou. Z účtovného hľadiska je nutné, aby sa aktíva a pasíva vždy rovnali. Tvorba nových peňazí znamená zvýšenie pasív, a preto musí centrálna banka pri tvorbe peňazí zvýšiť aktíva buď tak, že niečo kúpi, alebo niekomu poskytne úver. Kúpa cenných papierov a poskytnutie úveru napríklad vláde (možné v USA, v Európe ECB nemôže požičiavať štátu), je centrálnou bankou financovaná novo vytvorenými elektronickými peniazmi. (How Central Banks Create Money - Positive Money, n.d.) Tento proces nie je problémom, práve naopak. Nanešťastie vo forme elektronických peňazí a fyzického obeživa vzniká len približne 3% z celkovej sumy peňazí. (How Banks Create Money - Positive Money, n.d.)

Tretím spôsobom je tvorba peňazí komerčnými bankami na bežných účtoch. Komerčné banky tvoria približne 97% z celkových peňazí. Predstava, že komerčné banky sú iba sprostredkovateľom medzi tými, ktorí do banky ukladajú svoje vklady a tými, ktorí si ich požičiavajú, je v plnom rozsahu nesprávna. Komerčné banky vytvárajú nové peniaze kedykoľvek, keď poskytujú úver. Komerčná banka nové peniaze fakticky tvorí z ničoho. Obmedzená je iba tým, že podľa niektorých štátnych pravidiel musí existovať istá veľkosť minimálnych rezerv a vlastného imania banky k rozsahu poskytnutých úverov. (How Commercial Banks Create Money - Positive Money, n.d.)

Pokiaľ sú tieto pravidlá nastavené veľmi laxne, môže to bankový sektor motivovať poskytovať nadmerné množstvo úverov. Dnes je veľkosť minimálnych frakčných rezerv v USA menšia ako 2%, čo de facto znamená, že banka môže vytvoriť vyše 100 násobok peňazí, ktorými reálne disponuje vo forme vkladov zákazníkov alebo vlastného imania banky (Kumhof & Benes, 2012). Takáto situácia je potenciálne živnou pôdou pre podobnú krízu tej, ktorá nastala v rokoch 2008-2009. Nezodpovedná a riskantná úverová politika zo strany banky môže banku ohroziť a vyžadovať sanáciu zo strany štátu. Znamená to, že i keď banka poskytovala rizikové úvery súkromnému sektoru, v prípade potreby zachraňovania bánk štátom, sa zo súkromného dlhu stáva dlh verejný. „Debt state“ vzniká tentokrát iným spôsobom, ako predpokladá Streeck.

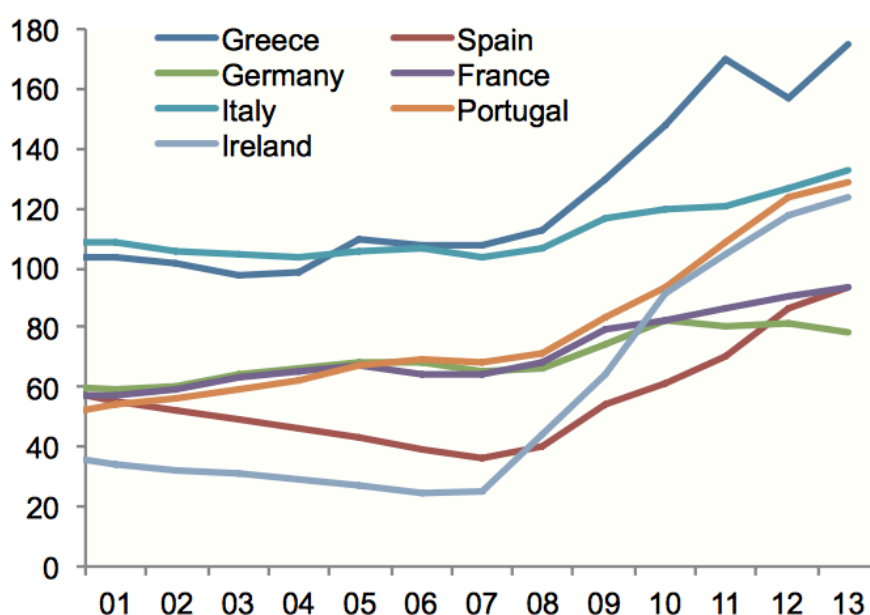
V niektorých krajinách, hlavne severských ako napríklad Dánsko alebo Švédsko, je verejný dlh nepomerne nižší ako verejný dlh v iných európskych krajinách. Dôvod je taký, že verejný dlh bol do veľkej miery nahradený dlhom súkromným.

2.4 Dlh náš každodenný

Verejný dlh sa v období medzi rokmi 2002 až 2012 menil vo väčšine štátov Európskej únie. V Grécku narástol zo 101,7% HDP na 170% v roku 2011, potom klesol na 157,2% v roku 2012. V Nemecku za týchto 10 rokov narástol zo 60,7% HDP na 81%

HDP, v Portugalsku z 56,8% HDP na 124,1%, na Slovensku zo 43,4% HDP na 55,7%. Existujú aj krajiny, kde tento trend stagnuje alebo dokonca klesá. Ako príklad sú severské krajiny Švédsko a Dánsko. V Dánsku klesol verejný dlh zo 49,5% HDP na 45,4% HDP. V prípade Švédska je tento pokles ešte markantnejší: z 52,5% HDP v roku 2002 klesol verejný dlh na 38,5% HDP v roku 2012 (General government debt - OECD Data, n.d.).

Graf č.4: Vládny (verejný) dlh (v % HDP)

Zdroj: (Buttiglione, Lane, Reichlin, & Reinhart, 2014, s. 62)¹

Ako sme už uviedli, existuje vysoké riziko, že sa súkromný dlh môže zmeniť na dlh verejný. Inými slovami súkromný dlh je potenciálne dlhom verejným. Z toho dôvodu je potrebné sa pozrieť i na vývoj súkromného dlhu v poslednej dekáde. Súkromný dlh medzi rokmi 2002 až 2012 napr. narástol v Grécku zo 67% HDP na vyše 129%, v Portugalsku zo 169,4% HDP na 223,7%. V Dánsku verejný dlh klesal, ale dlh súkromný narástol zo 166,5% HDP na 238,9% a v roku 2009 súkromný dlh v Dánsku dosiahol svoje maximum 250,9% HDP. Vo Švédsku súkromný dlh rástol zo 160,7% HDP na 212,2%. V prípade Slovenska súkromný dlh za rovnaké obdobie vzrástol z

¹ Tabuľka vytvorená autormi reportu na základe údajov z národných účtov.

Madaj: Peňažná reforma

52,3% HDP na 73,1%. Výnimkou je Nemecko, kde súkromný dlh klesol zo 127,2% HDP na 106,7%.

To, ako sa môže zo súkromného dlhu stať dlh verejný, najlepšie ilustruje príklad Írska. Súkromný dlh sa za 10 rokov zdvojnásobil zo 151,8% HDP na gigantických 306,4%. Verejný dlh v Írsku dosahoval úroveň 31,8% HDP v roku 2002 a následne klesal. V roku 2007 bol Írsky verejný dlh na hodnote 24,9% HDP. Bola to záchrana írskych bánk počas finančnej krízy zo štátneho rozpočtu, ktorá skokom zvýšila zadlženosť írskoho štátu. V roku 2012 štátny dlh Írska dosahoval už hodnotu 117,4% HDP (írsky run na banky a ich záchrana štátom). Nárast dlhu štátu aj súkromného sektora je – ako ukazujú i uvedené údaje – charakteristickou črtou finančného kapitalizmu a osobitne posledných 20 rokov.

Predtým, ako budeme analyzovať dopady peňažnej reformy na štát a kvalitu demokracie v ňom, je nutné pozrieť sa bližšie na samotnú peňažnú reformu. Ako ukázala táto kapitola, štátne výdavky na zdravotníctvo a starobné penzie vo väčšine štátov OECD stúpali v pomere k HDP. Zložená daňová kvóta už nestačí pokrývať výdavky štátu a štát sa preto zadlžuje i tam, kde nebolo treba sanovať bankový sektor. Tiež sme si ukázali, že pokiaľ sa držíme iba jednoduchšej daňovej kvóty (a osobitne priamej dane právnických osôb), tu došlo k významnému poklesu vo všetkých štátoch OECD. Špecificky k najväčšiemu prírastku dlhu došlo v štátoch, ktoré bankový sektor zachraňovali (Írsko, Grécko ale aj Nemecko). Moc finančného sektora spočíva hlavne v tom, že peniaze nielen požičiava ale aj tvorí. Je mu to umožnené prostredníctvom frakčného bankovníctva, kedy na požičanie úveru musí mať komerčná banka reálnu rezervu len v istej výške. To má taktiež za následok fakt, že zo súkromného dlhu sa vie rýchlo stať dlh verejný, keď sa štát pri sanovaní bánk ešte viac zadlžuje.

2.5 Peňažná reforma

V prvom rade pár poznámok k histórii a terminológii. V 30-tych rokoch minulého storočia vznikol tzv. The Chicago Plan, ktorý bol návrhom ako riešiť Great

Depression prostredníctvom peňažnej reformy. V r. 2012 bol publikovaná v MMF štúdia *The Chicago Plan Revisited*, ktorá analyzuje originálny návrh v kontexte USA pre roky 1990-2006. Peňažná reforma je všeobecnejší výraz, ktorého základné idey sú totožné s chicagským plánom. Report vypracovaný pre islandskú vládu analyzuje potenciálne dopady a možnosti implementácie peňažnej reformy na Islande. Ako suverénny peňažný systém je označovaný stav po zavedení reformy.

Na základe reportu vypracovaného pre islandskú vládu je možné definovať niekoľko výhod plynúcich zo zavedenia peňažnej reformy. Po prvé v suverennom peňažnom systéme je tvorba peňazí a platobný systém oddelený od riskantne investujúcich a požičiavajúcich bánk, čím je dosiahnutá spoľahlivá dodávka peňazí (Sigurjónsson, 2015, s.69-70). Po druhé tvorba peňazí vo frakčnom systéme nemôže byť efektívne kontrolovaná. Napríklad v prípade Islandu banky dodávali peniaze mnohokrát rýchlejšie, ako bolo potrebné pre ekonomiku, čo malo za následok „asset bubbles“. V suverennom peňažnom systéme, kde peniaze tvorí iba centrálna banka, riadiaca sa ekonomickými ukazovateľmi, zodpovedná za tvorbu peňazí, je takáto situácia nepravdepodobná, pretože centrálna banka nemá motiváciu tvoriť priveľa alebo primálo peňazí (Sigurjónsson, 2015, s.70). Po tretie by peňažná reforma prispela k redukcii dlhu, tento aspekt bude rozvedený nižšie (Sigurjónsson, 2015, s.70). Po štvrté reforma by zefektívnila fungovanie monetárnej politiky, nakoľko by dala do rúk centrálnej banke ako jedinej inštitúcii možnosť tvorby peňazí (Sigurjónsson, 2015, s. 70-71). Dnes môže centrálna banka ovplyvňovať tvorbu peňazí len nepriamo, napríklad prostredníctvom nastavenia úrokovej sadzby. Po piate príjmy z tvorby peňazí by pripadli štátu (Sigurjónsson, 2015, s.71).

Peňažná reforma obmedzujúca frakčné bankovníctvo a teda možnosť kreovania peňazí privátnymi bankami obmedzí moc finančného sektora a tým podporí demokraciu. Demokratický deficit vzniká zlým inštitucionálnym nastavením, ktoré je dôsledkom ekonomickej nadradenosti nad politikou (finančný sektor *Marktvolk* nadradený verejnosti *Staatsvolk*). V období po kríze z roku 2008 je stupňovaný strachom veriteľov z platobnej neschopnosti štátov (Streeck, 2014).

K zmenšeniu demokratického deficitu po zavedení reformy dôjde na dvoch úrovniach. Po prvé takáto reforma prostredníctvom obmedzenia moci finančného sektora umožní demokratický deficit znižovať (strata vplyvu aj potreby vplyvu). Súčasná situácia tvorby peňazí z ničoho vyhovuje Marktvolk, ktorý minimálne v oblasti ekonomického rozhodovania *de facto* nahrádzajú demokratickými voľbami zvolených zástupcov Staatsvolk. Ak finančný sektor príde o možnosť tvoriť peniaze, stratí moc, ktorou je schopný ovplyvňovať politiku národného štátu a jeho demokraticky zvolených predstaviteľov. Štát už nebude ďalej závislý na financovaní od finančného sektora. Finančný sektor stratí motiváciu „mať moc nad demokraciou“, lebo lobing v radoch politikov a ovplyvňovanie ich rozhodovania mu už neprinesie zisky. Demokraticky zvolení zástupcovia občanov už nebudú musieť konať v záujme Marktvolk a podľa rôznych kvázi nezávislých inštitúcií a organizácií ako napríklad ratingových agentúr alebo rôznych ekonomických think-tankov, vyjadrujúcich záujmy Marktvolk, v rukách ktorého je moc negatívne ovplyvniť ekonomiku krajiny aj renomé daného politika.

Peňažná reforma môže hrať úlohu pri likvidácii dlhu, a tým umožní ďalšiu úroveň demokratizácie. Zvýšenie príjmov do rozpočtu umožní znížiť štátny dlh a znížiť závislosť na finančnom sektore, ktorý požičičiavaním štát financoval. Ak finančný sektor nebude mať možnosť tvoriť peniaze *ex nihilo* a komerčné banky budú poskytovať úvery v rozsahu prostriedkov alokovaných z centrálnej banky, je predpoklad, že budú poskytovať menší objem úverov. To bude mať priamy dopad na súkromný dlh a riziko jeho transformácie na štátny dlh.

Ako bolo uvedené vyššie, reforma by mala signifikantne pozitívny dopad na ekonomickú stabilitu.

„Chicagsky plán by mohol výrazne znížiť nestálosť hospodárskeho cyklu spôsobenú rýchlymi zmenami v postojoch bánk voči úverovému riziku, eliminovalo by to „hon“ na banky, a to by viedlo k okamžitému a výraznému zníženiu výšky vládneho aj súkromného dlhu. Dosiahlo by sa to úradným vydávaním peňazí, ktoré skôr predstavujú majetok v spoločenstve než dlh (hlavné likvidné aktívum ekonomiky), zatiaľ čo by sa banky sústredili na svoju silu – poskytovanie úverov na investičné vyžadujúce monitorovanie a skúsenosť s riadením rizika. (Kumhof & Benes, 2012, s. 55)

Reforma by mohla byť riešením mnohých problémov dnešnej spoločnosti a do budúcnosti by mohla zabrániť vzniku ďalšej finančnej krízy. Turner argumentuje, že bez zvládnutia činiteľov rastu, realitného trhu, rastúcej nerovnosti a globálnej nerovnováhy reforma sama o sebe nemôže byť úspešná (Turner, 2016). Zvládnutie podmienok, o ktorých hovorí Turner, však nie je možné dosiahnuť dovtedy, pokiaľ sú demokraticky zvolenými zástupcami ekonomické rozhodnutia prijímané v prospech finančného sektoru – Marktvolk, a nie v prospech verejnosti – Staatsvolk. Spoločenská situácia vytvorená ekonomickou krízou tak najprv musí v spoločnosti vytvoriť dostatočný výtlak k demokratizácii a následnej debate o prijatí peňažnej reformy. V momente, keď elementy priamej demokracie a demokratická vláda prijme reformu, ktorá je nepochybne v prospech väčšinovej verejnosti, je už len na kooperácii reformovanej centrálnej banky a vlády, aby dokázali zvládnuť všetky úskalia, ktoré Turner vymenoval. Zjednodušene by sa dalo povedať, že demokratizácia bez prijatia reformy by mala len dočasný efekt, dovtedy, dokým by finančný sektor opäť nezačal s ovplyvňovaním demokracie. Prijatie reformy by finančnému sektoru zobralo možnosti aj motiváciu pre takéto konanie. Tým by sa demokratizácia zavrhla a hlavne dlhodobjšie upevnila. A je to práve demokratická kontrola, spočívajúca v zodpovedaní sa centrálnej banky parlamentu, v ktorej leží kľúč k objektívnej snahe o prosperujúcu spoločnosť a nie o prosperitu finančného sektoru. Parlament sa totiž zodpovedá verejnosti. A to je demokracia.

2.6 Záver druhej kapitoly

Druhá kapitola analyzovala na základe práce Wolfganga Streecka vznik demokratického deficitu a dlhového štátu ako dôsledok neoliberalných reforiem. Pokiaľ je demokratický deficit úzko prepojený s problematikou dlhového štátu, peňažná reforma obmedzujúca moc finančného sektora by mohla byť potenciálnym riešením dlhového štátu a následkom toho zmiernením demokratického deficitu. Ako ukázal záver druhej kapitoly peňažná reforma má potenciál tento problém riešiť a preto možno považovať hypotézu: *peňažná reforma obmedzujúca moc finančného sektora obmedzí demokratický deficit a zlepší kvalitu demokracie* za potvrdenú.

Tretia kapitola: Peňažná reforma, jej dopady a alternatívy

Na základe druhej kapitoly práca tvrdí, že pre skvalitnenie demokracie a zníženie demokratického deficitu je potrebné obmedziť moc finančného sektora. Tretia kapitola sa zameria na analýzu dopadu peňažnej reformy a pokúsi sa zodpovedať, v koho prospech by bolo zavedenie reformy a aký by to malo dopad na ľavo-pravé delenie politickej sféry. Pre kompletnosť informácií je potrebné pozrieť sa aj na iné existujúce alternatívy.

3.1 Daň z finančných transakcií

Jednou z alternatív k peňažnej reforme je takzvaná FTT, čo je skratka z anglického „financial transaction tax“. Podľa nositeľa Nobelovej ceny Jamesa Tobina býva často označovaná aj ako „Tobin Tax“. Alternatíva v tomto prípade neznamena, že vylučuje neskoršie prijatie peňažnej reformy alebo, že rieši všetky problémy, na ktoré má mať reforma dopad. Je to alternatíva v tom zmysle, že ponúka okrem iného relatívne jednoduchú možnosť ako obmedziť moc finančného sektora. Aj kvôli tomu, že FTT sa zameriava priamo na zdaňovanie finančného sektora, a umožňuje zvýšenie príjmov do národných rozpočtov, sú rokovania o jej prijatí neporovnateľne v pokročilejšom štádiu ako o peňažnej reforme. Zdanenie finančného sektora by tak pomohlo redukovat' jeho prebujenosť a obmedziť jeho dominanciu na úkor demokracie. Aktuálnosť rokovaní o FTT a jej možná skorá realizácia je pre nás hlavným dôvodom, prečo je zaujímavé zaoberať sa aj touto problematikou. Debata o zavedení FTT sa v Európskej únii začala potom, ako jej jedenásť štátov (Rakúsko, Belgicko, Estónsko, Francúzsko, Nemecko, Grécko, Taliansko, Portugalsko, Slovensko, Slovinsko a Španielsko) využilo inštitút posilnenej spolupráce a rozhodlo sa túto daň zaviesť.

Názov FTT sa do slovenského jazyka prekladá ako daň z finančných transakcií, čo nám celkom jasne napovedá, o čo sa jedná. Medzi hlavné ciele FTT patrí: a) harmonizácia existujúcej legislatívy; b) obmedzenie nežiadúceho trhového správania,

a tým stabilizovanie trhov; c) zaistiť, aby finančné inštitúcie poskytli spravodlivé a významné príspevky k úhrade nákladov nedávnej krízy (Commission staff working document, 2013, s. 3).

Pre nás najzaujímavejším dôsledkom FTT nie je funkcia generovania nových príjmov na riešenie existujúcich problémov, akými je napríklad chudoba, ale fakt, že v prípade správneho nastavenia „FTT môže výrazne znížiť finančné transakcie napr. operácie s derivátmi, s kurzami mien, s akciami a pod., ktoré z hľadiska potrieb spoločnosti sú často nielen zbytočné, ale mnohokrát škodlivé“ (Schmögnerová, 2014). Tie sú však pre finančný sektor zdrojom neporovnateľne väčších ziskov ako požičiavanie finančných zdrojov na investovanie do odvetví ako napríklad priemysel alebo poľnohospodárstvo (Schmögnerová, 2014). Jej zavedenie je jednoduché a medzi hlavné výhody patrí, že jej plateniu sa – na rozdiel od iných daní – nedá vyhnúť. Inou výhodou je, že nevyžaduje prácne podania daňových deklarácií a umožňuje tak aj významné úspory na daňovej správe (Schmögnerová, 2014). Dôležitým je, že „podľa kritérií daňovej spravodlivosti je to i daň spravodlivá: platia viac tí, ktorí na to majú“ (Schmögnerová, 2014).

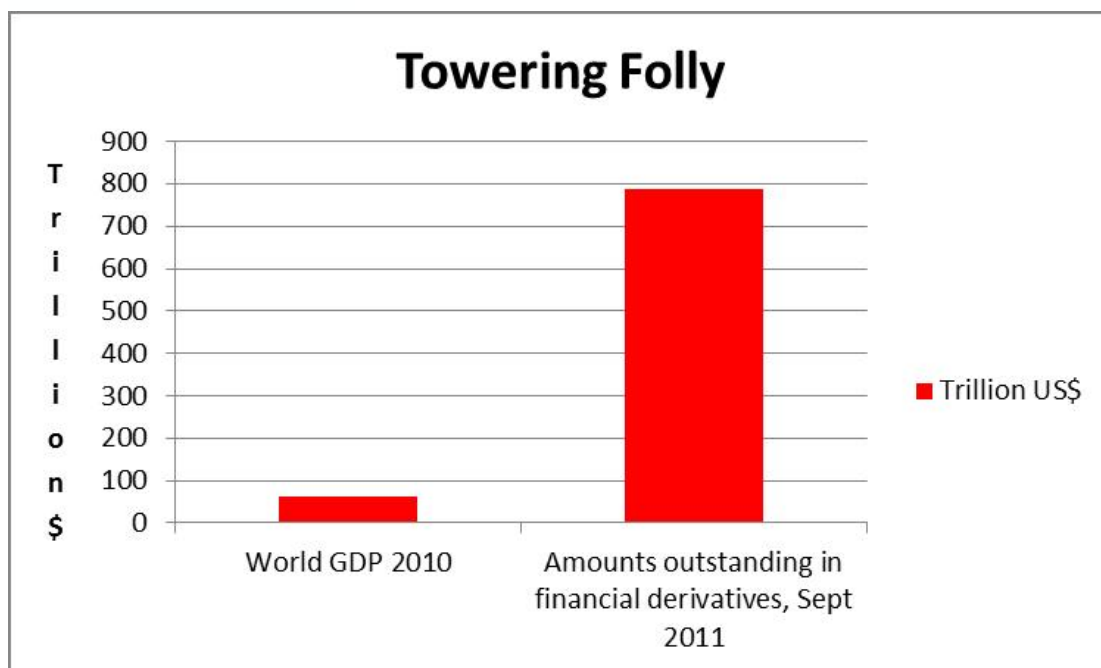
Ako už bolo uvedené, existujú dva hlavné prínosy zo zavedenia FTT. Prvým z nich je obmedzenie špekulatívnych finančných transakcií, druhým je generovanie príjmov do štátneho rozpočtu. „Štúdia rakúskeho inštitútu WIFO uvádza, že daň vo výške 0,05% obmedzuje bežné finančné transakcie nepatrne, no transakcie s derivátmi až o 60 – 70%“ (Schmögnerová, 2012). Bolo to práve obchodovanie s finančnými produktmi, ktoré v 21. storočí výrazne rástlo až po zrútenie finančného systému v roku 2007 (Schmögnerová, 2012). Uvedená výška dane 0,05% by generovala zisk do rozpočtu EÚ vo výške 200 mld. euro, v globálnom rozmere 500 mld. euro ročne. Len v prípade Veľkej Británie sa jedná až o 107 mld. euro. „Návrh Európskej komisie na daň na transakcie s derivátmi vo výške 0.01% je však viac ako opatrnícky. Transakcie s derivátmi obmedzí najviac o 30% a do rozpočtu EÚ neprinesie viac ako 50 mld. Eur“ (Schmögnerová, 2012). Na nízke percento tejto dane (0.1%) by sa malo nazerať ako na prvý krok. Táto daň by mohla mať potenciál v budúcnosti nahradiť väčšinu

ostatných daní. Vyššie percento tejto dane by totiž mohlo zabezpečiť dosť príjmov pre rozpočty štátov a iné dane by mohli splňať iba doplnkovú funkciu (Schmögnerová, 2014).

Treba sa však pozrieť aj na argumenty odporcov, akým je napríklad Veľká Británia. Práve bývalý premiér David Cameron bol jedným z najväčších odporcov FTT. Prostredníctvom ostatných daní sú totiž finančné služby najväčším prispievateľom do rozpočtu Veľkej Británie. Zavedenie Tobinovej dane by ale mohlo spôsobiť presunutie väčšej či menšej časti sektora finančných služieb z Londýna napríklad do Hong-Kongu alebo USA, s čím by sa štátny rozpočet Veľkej Británie citeľne zredukoval. Nasledujúci graf č.5 ilustruje množstvo finančných derivátov obchodovaných na burze a mimo burzy (over-the counter) v septembri 2011 dosahujúce hodnotu 788 biliónov amerických dolárov (Banka pre medzinárodné zúčtovanie-BIS), v porovnaní so svetovým HDP v roku 2010, ktoré dosiahlo hodnotu 63,12 bilióna dolárov. (Svetová banka).

Graf č.5: HDP vs. deriváty

zdroj: (Tottering Tower of Financial Derivatives Dwarfs World GDP, 2012)

Trend platiť minimálne dane je pre posledné dekády príznačným znakom finančného kapitalizmu. Príklady je možné uviesť aj mimo sektora finančných služieb, kedy korporácie sťahujú svoje sídla do krajín, kde im je umožnené platiť minimálne dane. Príkladom je aj nedávna kauza spoločnosti Apple, ktorá má svoje sídlo v Írsku, kde platí len minimálne dane za predaje a zisky z Európskej únie. „Konkrétne napríklad v roku 2011 Apple Sales International deklarovalo zisk asi 16 miliárd eur, no podľa predpisov zdanení v Írsku podliehalo iba okolo 50 miliónov eur. Zvyšok vo výške 15,95 miliardy eur zostal nezdanený. Spoločnosť tak zaplatila na dani len necelých 10 miliónov eur“ (Európska komisia: Takto mal Apple neplatiť dane, 2016). Iným spôsobom obchádzania daňových povinností sú takzvané offshorové daňové raje. Príkladom je únik 2,6 terabajtu dát panamskej právnickej spoločnosti Mossack Fonseca špecializujúcej sa na korporátnu klientelu, ktorý je známy pod pojmom Panama Papers. Únik obsahoval informácie o približne 214000 offshorových (schránkových) firiem, ktorých cieľom bolo primárne obchádzanie daňovej povinnosti v domovských štátoch. Iná silná motivácia je aj anonymita, ktorá sprevádza založenie takýchto firiem pre ich skutočných vlastníkov. „Vo veľa prípadoch nie je protizákonné vlastniť offshorové bankové účty. Ale v niektorých prípadoch zvyknú byť použité bohatými jedincami a kriminálnikmi na skrývanie peňazí a obchodných transakcií, a na vyhnutie sa plateniu daní“ (Schmidt & Myers, 2016) V spise bolo zapletených aj päť hláv štátov a mnoho iných politikov: „Súbory odhalili držbu offshorových produktov 140 politikov a verejných činiteľov z celého sveta“ (Giant Leak of Offshore Financial Records Exposes Global Array of Crime and Corruption, 2016).

Prínos pre britský rozpočet vo výške 107 miliárd. euro spomenutý vo vyššie uvedenom paragrafe počíta s tým, že hoci sa objem špekulatívnych finančných transakcií obmedzí o 60-70%, súčasný finančný sektor v londýnskom City zostane. Na to, aby sa to stalo, by tak bolo pravdepodobne treba splniť Cameronovu podmienku, ktorou bolo zavedenie dane z finančných transakcií globálne a nielen v rámci Európskej únie. Globálne zavedenie FTT je síce politicky ďaleko ťažšie dosiahnuteľné ako zavedenie v rámci EÚ, na druhej strane je ale otázkou, či by

zavedenie FTT len v EÚ bolo účinné v obmedzovaní špekulatívnych finančných transakcií. V prípade, že by došlo k sťahovaniu finančného sektora z krajín EÚ do krajín, kde FTT zavedená nebude, sa dá predpokladať, že objem obchodovania s derivátmi atď. klesne globálne omnoho menej výrazne, ako predpokladá štúdia rakúskeho inštitútu WIFO. Nakoľko je dnešný svet extrémne globalizovaný, pokles objemu špekulatívnych finančných transakcií iba v rámci EÚ nepomôže dostatočne obmedziť globálnu moc finančného sektora a teda ani znížiť riziko budúceho kolapsu finančného systému. Pokiaľ teda FTT nebude zavedená globálne, jej účinky budú minimalizované odchodom finančného sektora z krajín, kde zavedená bude.

3.2 Zvyšovanie daňovej kvóty

Ďalšou alternatívou k reforme je popri FTT zvyšovanie daňovej kvóty. Inými slovami zvýšiť dane a eventuálne znížiť výdavky takým spôsobom, aby bol rozpočet vyrovnaný. Stav, v ktorom by boli verejné výdavky rovné alebo nižšie ako verejné príjmy, by zastavil zadlžovanie a postupne by mohol oddlžovať verejný sektor a zbaviť štát verejného dlhu. Takýmto spôsobom by došlo k redukcii verejného dlhu a dlhového štátu (debt state). V predchádzajúcej kapitole práca ukázala, že dlhový štát je možné chápať aj ako dôsledok fungovania monetárneho systému, v ktorom je bankám umožnené vďaka frakčným rezervám kreovať nové peniaze, ktoré do obehu vstupujú zväčša ako súkromný dlh, ktorý sa môže zmeniť na dlh verejný. Z toho dôvodu redukovanie verejného dlhu nárastom daňových príjmov do štátneho rozpočtu a znížením vládnych výdavkov nie je dostačujúce. Finančné inštitúcie budú naďalej generovať súkromný dlh. Zvyšovanie daňovej kvóty by čiastočne obmedzilo, ale nevyriešilo moc finančného sektora a neumožnilo by dostatočne redukovať demokratický deficit.

3.3 Peňažná reforma a jej dopady

Na rozdiel od FTT má peňažná reforma zamedzením kreovania peňazí komerčnými bankami potenciál zlepšiť situáciu aj pri zavedení v menšom ako globálnom meradle. Zavedenie v rámci EÚ² by malo pozitívny dopad na redukciu dlhového štátu. Peňažná reforma je radikálnou reformou, ktorá prostredníctvom zákazu frakčného bankovníctva odoberie bankám schopnosť tvoriť peniaze a odovzdá ju štátu - inštitúcii nezávislej od vlády, ale zodpovedajúcej sa parlamentnej (demokratickej) moci. Následkom toho sa štáty nebudú zadlžovať voči súkromným veriteľom. To bude mať za následok redukciu verejného dlhu a v závislosti od usporiadania vzťahov medzi štátom a bankovou sférou aj zníženie súkromného dlhu. Takýmto spôsobom sa výrazne obmedzí pozícia finančného sektora, ktorý tak už nebude do takej miery schopný ovplyvňovať vzťah medzi štátom a jeho občanmi (nebude mať silu ovplyvňovať vládnu politiku) - vytvorí sa priestor pre prehlbenie demokracie.

3.3.1 Paradox veľkosti štátu a podpora reformy

Druhá kapitola ukázala, že peňažná reforma prostredníctvom obmedzenia moci finančného sektora umožní znižovať demokratický deficit. V druhom rade je tu silný predpoklad, že menová reforma môže hrať úlohu pri likvidácii štátneho dlhu, a tým umožní ďalšiu demokratizáciu. Táto časť sa pozrie hlavne na to, aký by mala peňažná reforma dopad na ľavo-pravé delenie politickej scény, ako i na paradox veľkosti štátu. Peňažná reforma prináša možnosť znižovať dane. Nízke dane pre fundamentálnych prívržencov voľného trhu znamenajú „menej štátu“. Na druhej strane peňažná reforma umožní financovať väčší verejný sektor, inými slovami umožňuje „väčší štát“. Vzniká „paradox veľkosti štátu“. Paradox veľkosti štátu vyžaduje redefinovať

---

² Zavedenie peňažnej reformy v rámci eurozóny si vyžaduje dodatočnú alokáciu prostriedkov vytvorených ECB do centrálnych bánk jednotlivých krajín na základe pomeru ich HDP a ekonomických ukazovateľov, ktoré budú brané do úvahy pri tvorbe peňazí tak ako aj v prípadoch kde sa nejedná o menovú úniu (tempo ekonomického rastu, inflačné ciele, ceny finančných aktív, atď.). Jednotlivé centrálné banky následne nasmerujú získané prostriedky do štátneho rozpočtu a do komerčných bánk. Časť peňazí môže ECB priamo nasmerovať do rozpočtu EÚ. To by znamenalo, že jednotlivé krajiny už vo svojom štátnom rozpočte nemusia počítať s „bruselskou“ položkou. V členských krajinách EÚ, ktoré nie sú členmi eurozóny, bude tvorba peňazí v rukách domácej centrálnej banky.

vzťah medzi liberálnou a konzervatívnou pravicaou na jednej strane a sociálno-demokratickou ľavicou na strane druhej.

V strede pozornosti by pravdepodobne zostala polemika, či zachovať súčasné daňové zaťaženie a z peňazí získaných prostredníctvom reformy financovať viac sociálnych benefitov (welfare-state) alebo radšej využiť tieto peniaze ako náhradu väčšej časti fiškálnej funkcie daní, zachovať súčasné sociálne benefity a znížiť daňové zaťaženie. Samozrejme jednou z možností je aj čiastočne znížiť dane a viac financovať verejný sektor a sociálne benefity. V tomto sa skrýva aj odpoveď na otázku, v čom by zostali rozdiely medzi ľavicou a pravicaou.

Ľavica by mala byť jednoznačnejšou podporovateľkou peňažnej reformy ako pravica. Reforma by umožnila „väčší štát“, t.j. vynakladanie viac prostriedkov na sociálny štát a pod. O tom, či je pravica, reprezentujúca záujmy podnikateľskej sféry, ochotná pristúpiť k reforme, rozhoduje viacero faktorov. Pravica, pokiaľ by reprezentovala záujmy nefinančnej podnikateľskej sféry, by na reformu mohla pristúpiť preto, že reforma umožní znižovať dane. Časť politickej pravice reprezentujúcej záujmy finančného sektora, by ale evidentne reformu peňažného systému nepodporila. A to napriek tomu, že komerčné banky by poskytovali úvery podnikateľskému sektoru naďalej z peňazí vytvorených štátom a alokovaných na komerčné banky.

Dôležité je uvedomiť si, kto by na reforme vyhral a kto prehral, inými slovami aké záujmy a ich nositelia sú pre, a aké záujmy a ich nositelia sú proti reforme. Peňažná reforma by prostredníctvom obmedzenia frakčného bankovníctva zamedzila komerčným bankám kreovať nové peniaze. Tým by sa značne obmedzil vplyv finančného sektora na dlhový štát a jeho politiku a vytvoril by sa väčší priestor pre demokratické rozhodovanie a postupnú transformáciu dlhového štátu na demokratický štát. Ako bolo uvedené vyššie, jednoznačne proti reforme bude zo zrejmých dôvodov finančný sektor. Naopak môžeme predpokladať, že nefinančný sektor prevažne podporí reformu. Vďaka reforme mu bude umožnené platiť nižšie dane, pravdepodobne financovať investície za nižšie úroky a podieľať sa vo väčšom

Madaj: Peňažná reforma

rozsahu na štátnych zákazkách. Podobne reformu podporí aj väčšinová verejnosť. Bude profitovať z nižších daní (výhoda pre daňových poplatníkov), z uchovania resp. rozšírenia sociálneho štátu (výhody pre všetkých občanov), z financovania rozsiahlejších štátnych projektov (napr. nové pracovné príležitosti a pod.). Postupnou transformáciou dlhového štátu na demokratický štát sa bude odbúravať demokratický deficit a verejnosť získa väčšiu demokratickú moc nad rozhodovaním o politických a ekonomických otázkach v štáte. Reformu by mohli preto podporiť všetci tí politici, ktorí sa svojím konaním chcú zodpovedať verejnosti (Staatsvolk) a konať primárne v jej záujme, bez ohľadu na to, či sa hlásia k ľavici alebo pravici.

Otázna je podpora zo strany veľkých firiem. Ako sme si ukázali na príklade spoločnosti Apple, tá si s platením daní veľké starosti nerobí a zníženie daňového zaťaženia ju preto z tohto pohľadu nemusí veľmi zaujímať. Na druhej strane je možné predpokladať, že reforma umožní znižovať príjmové a majetkové rozdiely v spoločnosti a teoreticky to môže znamenať viac potenciálnych zákazníkov aj pre Apple.

Ako sme uviedli vyššie, funkciu komerčných bánk vytvárať peniaze nahradí štátna inštitúcia nezávislá od vlády a podliehajúca parlamentnej moci. Podobne ako report vypracovaný pre islandskú vládu možno hovoriť o reformovanej centrálnej banke. Reformovaná centrálna banka by sa pri kreovaní peňazí musela detailnejšie riadiť objektívnymi ekonomickými ukazovateľmi ako je hospodársky rast, miera nezamestnanosti, inflácia a pod. To by zabezpečilo stabilnejšie ekonomické prostredie, z ktorého by mal prospech celý nefinančný podnikateľský sektor.

„V suverénnom peňažnom systéme, by bola za vytváranie a správu množstvo peňazí v obehú zodpovedná iba CBI - centrálna banka. Jej rozhodnutia o tvorbe peňazí by do úvahy brali parametre, vrátane tempa ekonomického rastu, infláciu a cien finančných aktív. Nezávislá CBI by nemala mať žiadny

motív vytvoriť prebytok alebo nedostatok ponuky peňazí³ (Sigurjónsson, 2015, s. 70).“

Väčšia ekonomická stabilita je ďalším z dôvodov prečo by nefinančný podnikateľský sektor mohol byť silným advokátom peňažnej reformy.

3.3.2 Dopad na delenie politického spektra

Sučasnú politickú kompasu, inšpirovanú popisom politického zaradenia podľa Davida Nolana, sledujú dve nesúvisiace línie. Jednou je miera osobnej slobody (liberál vs. konzervatívce), druhou je miera ekonomickej slobody (libertarián vs. etatista). Pre ilustráciu dopadov peňažnej reformy na delenie politického spektra je miera osobnej slobody irelevantná. Dôležitá je miera ekonomickej slobody. Terminológia „libertarián a etatista“ referuje na jednotlivca a nie je preto zaužívaná pri hodnotení ekonomického programu politických strán.

Napriek tomu, že o relevantnosti delenia politických strán na ľavicu a pravicu sa dnes vedú polemiky, v kontexte tejto práce je takéto delenie veľmi prínosné a potrebné. Je ale nutné upresniť pojem pravica a ľavica. V tejto práci rozlišujeme medzi pravicom a ľavicou výlučne na základe ekonomického programu napr. rozdielov v názoroch na zdaňovanie a prerozdelenie (v dnešnej terminológii miera ekonomickej slobody). Pod pojmom „ekonomická“ ľavica je v tejto práci označovaná politická strana snažiac sa o redukciu príjmových a majetkových rozdielov, zabezpečenie sociálneho systému či už priamo vo forme finančných príspevkov alebo nepriamo napríklad vo forme bezplatného zdravotníctva či školstva. „Ekonomická“ pravica naopak presadzuje menšiu úlohu štátu v spoločnosti a odmieta výrazné zásahy štátu v ekonomike. Garantuje ochranu súkromného vlastníctva a presadzuje znižovanie daní.

---

³ V období od roku 1986 do roku 2006 bol priemerný ročný rast HDP na Islande 3,2%. V tom istom období banky expandovali ponuku peňazí priemerne o 18,6% ročne. V snahe obmedziť takéto konanie komerčných bánk, CBI zvýšila úrokové sadzby z 5,6% v roku 2004 na 18% v roku 2008. Okrem dopadu zvyšovania úrokovej sadzby na obmedzenie tvorby peňazí mal tento nástroj monetárnej politiky nežiadúci vedľajší efekt vo forme prudkého nárastu dopytu zahraničných investorov po ISK (islandskej korune). Tento dopyt nevyhnutne oddiaľoval znehodnotenie ISK. Realita dohnala ISK v roku 2008 a výmenný kurz voči USD padol o 50%.

Peňažná reforma by mala dopad aj na ľavo-pravé delenie politického spektra. „Ekonomická“ ľavica a „ekonomická“ pravica ako dve strany politického spektra odlišované ekonomickým programom, by existovali naďalej aj po reforme. Témou ich sporu by zostala otázka, akú časť peňazí získaných reformou použiť na pokrytie rozpočtu a nahradiť tak reformou fiškálnu funkciu daní a akú časť použiť na zvýšenie sociálnych benefitov a iných výdavkov štátu. Je zrejmé, že pravica sa bude snažiť primárne znižovať daňové zaťaženie a zachovať veľkosť sociálneho systému, naopak ľavica bude viac tlačiť na menšie zníženie daní a dotovanie väčšieho sociálneho štátu.

3.3.3 Alokácia peňažných prostriedkov

Otázkou je, ako by centrálna banka novovzniknuté peniaze uvoľňovala do obehu. Jedna časť by bola alokovaná do komerčných bánk. Tie by mohli novovzniknuté peniaze naďalej požičiavať či už jednotlivcom alebo právnickým osobám. Štát (resp. centrálna banka) by nezasahoval do rozhodovania komerčných bánk, centrálna banka by ale mohla do určitej miery usmerňovať poskytovanie úverov do reálnej ekonomiky a nie do finančných transakcií a prípadne aj obmedziť výšku úrokov. Z histórie poznáme príklady, kedy finančná autorita prostredníctvom „morálneho prehovárania“ (termín preložený z anglického moral suasion) ovplyvňovala investície do súkromného sektoru. Podrobnejšie o tom pojednávame nižšie.

Druhá časť novovzniknutých peňazí by smerovala priamo do štátneho rozpočtu. Tým by bolo teoreticky možné znižovať dane, pretože podstatná časť ich fiškálnej funkcie by bola pokrytá „ziskom“ z peňažnej reformy. Vzhľadom na to, že popri fiškálnej funkcii plnia dane aj iné dôležité funkcie v spoločnosti, ani v tomto prípade by nebolo možné ich zrušiť úplne. Jednou z ich funkcií je redistribučná funkcia, ktorá má za cieľ prerozdeľovať bohatstvo v spoločnosti a zabrániť vzniku väčších príjmových, majetkových a spoločenských rozdielov. Rast homogénosti spoločnosti je výrazným elementom rastu dôvery a sociálneho kapitálu. Dôvera a sociálny kapitál sú znakom dobre usporiadanej a fungujúcej spoločnosti.

Madaj: Peňažná reforma

Vhodným riešením by mohlo byť zníženie daní plniacich fiškálnu funkciu a ponechanie daní, ktoré by plnili iné spoločenské funkcie, napr. boj s klimatickými zmenami (spotrebná daň na pohonné hmoty, uhlíková daň a pod.) alebo ochrana zdravia (spotrebná daň z alkoholu a cigariet a pod.).

Okrem niektorých spotrebných daní je potrebné zachovať dane plniace redistribučnú funkciu. Medzi takéto patria určitým spôsobom nastavené priame dane (klzavá progresívna daň), FTT a majetkové dane. Jednou možnosťou je hybridný model, kedy by po reforme bola zavedená FTT, ponechané niektoré spotrebné dane a prípadne aj klzavá progresívna daň z príjmu fyzických osôb alebo majetková daň.

Centrálna banka v suverénnom peňažnom systéme kreuje peniaze podľa objektívnych činiteľov, akými je rast, inflácia a pod. Tieto peniaze sú následne použité v štátnom rozpočte a časť z nich je alokovaná na komerčné banky. Je potrebné objasniť ešte jednu podstatnú otázku. Čo ak tieto objektívne ukazovatele neumožnia vytvoriť dostatočné množstvo peňazí do rozpočtu? Je potrebné si uvedomiť, že dnešnou monetárnou politikou má centrálna banka len obmedzené možnosti tieto ukazovatele ovplyvniť.

„V systéme frakčného bankovníctva sa musí CBI - centrálna banka spoliehať na nepriame nástroje na ovplyvňovanie tvorby peňazí komerčnými bankami. Tieto nástroje môžu mať rôzne nežiaduce vedľajšie účinky, ktoré kladú obmedzenia ich používaniu. Okrem toho môže trvať niekoľko mesiacov, kým sa účinky týchto nástrojov prejavia a za ten čas môže situácia vyžadovať veľmi odlišné politiky. V suverénnom peňažnom systéme má CBI priamu kontrolu nad tvorbou peňazí. Riadením množstva peňazí priamo môže CBI vplývať na cenovú hladinu efektívnejšie, než so svojimi súčasnými nástrojmi.“ (Sigurjónsson, 2015, s. 70-71).

Na základe toho je možné predpokladať, že prostredníctvom moci, ktorú centrálna banka reformou získa, bude mať možnosti tieto ukazovatele efektívnejšie riadiť. To zo sebou prináša aj väčšiu ekonomickú stabilitu.

V neposlednom rade z histórie poznáme príklady efektívneho „moral suasion“, čo znamenalo presvedčovaciu taktiku používanú finálnymi autoritami, v praxi

centrálnymi bankami na ovplynenie správania bánk k dodržiavaniu oficiálnych pokynov autority.

„Limit bol nastavený na rast nárokovateľných úročených záväzkov (interest-bearing eligible liabilities) banky. V prípade, že by bol tento limit prekročený, tak previnilá banka by musela uložiť depozity do Bank of England (centrálnej banky), kde neboli úročené. Vyššie prekročenie vyžadovalo viac depozitov uložených do BoE, a teda prísnejšie pokuty vo forme stratených úrokov. ‚Korzet‘ bol prvýkrát zavedený v decembri 1973 a fungoval počas troch po sebe nasledujúcich samostatných období. Posledné uloženie skončilo v júni 1981.“ (Congdon, 1982 s. 63)

Medzi iné známe formy „moral suasion“ patria window guidance v Japonsku a Kórei, Credit planning scheme v Thajsku, Credit controls v USA, lending ceilings (oficiálne „supplementary special deposits scheme“) vo Veľkej Británii, v londýnskom City známy pod termínom corset (korzet), Kredit-Plafondierung v Nemecku a Rakúsku alebo Encadrement du credit vo Francúzsku. Skúsenosť ukazuje, že pokiaľ banky boli ochotné spolupracovať a pokiaľ centrálna banka k tomuto ovplyvňovaniu pristupovala, ekonomické ukazovatele, akými je rast alebo inflácia boli ľahšie ovládateľné. Pokiaľ teda moc vytvárať peniaze bude mať v rukách centrálna banka, nie je na mieste obava, že by negatívne výsledky nastali a mohli ovplyvniť príjmy do štátneho rozpočtu. Nakoľko sa bude centrálna banka zodpovedať parlamentnej moci, je to práve demokratická kontrola, ktorej cieľom bude zamedziť prípadnej nezodpovednej politike centrálnych bánk. Prostredníctvom „morálneho prehovárania“ je centrálna banka ako finančná autorita schopná ovplyvniť investičné toky takým spôsobom, aby boli smerované do reálnej ekonomiky a nie do finančných transakcií. Dôležité je poznamenať, že peňažná reforma bankový sektor nelikviduje. Naďalej bude fungovať a generovať zisk z požičiavania súkromnej sféry. Na rozdiel od aktuálnej situácie nebude mať ale možnosť vytvárať peniaze. Na požičiavanie budú určené peniaze alokované centrálnou bankou, ako i peniaze, ktoré sú majetkom banky alebo majetkom klientov a uložené na špeciálny sporiaci účet. Do úvahy prichádza ešte jedna alternatíva usporiadania peňažného systému. Tou je hybridný systém, v ktorom peniaze tvorí aj centrálna banka, aj komerčné banky. V podstate takýto systém funguje aj dnes, ale pomer, medzi peniazmi tvorenými centrálnymi bankami peniazmi tvorenými komerčnými bankami je minimálny. *V dnešnej ekonomike je 97% peňazí*

Madaj: Peňažná reforma

vytvorených komerčnými bankami, a iba 3% sú vytvorené vládou (centrálnou bankou). Po reforme by sa tento pomer musel výrazne zmeniť. (How Banks Create Money - Positive Money, n.d.)

3.4 Záver tretej kapitoly

Pravica, pokiaľ by reprezentovala záujmy nefinančnej podnikateľskej sféry, by na reformu mohla pristúpiť preto, že reforma umožní znižovať dane. Časť politickej pravice reprezentujúcej záujmy finančného sektora, by evidentne peňažnú reformu nepodporila.

Témou sporu „ekonomickej“ ľavice a „ekonomickej“ pravice by zostala otázka, akú časť peňazí získaných reformou použiť na pokrytie rozpočtu a nahradiť tak reformou fiškálnu funkciu daní a akú časť použiť na zvýšenie sociálnych benefitov a iných výdavkov štátu. Pravica sa bude snažiť hlavne znižovať daňové zaťaženie a zachovať veľkosť sociálneho systému, na druhej strane ľavica sa bude snažiť presadiť menšie zníženie daní a dotovanie väčšieho sociálneho štátu.

Záver a diskusia

Táto práca sa v prvej kapitole venovala problematike demokratického deficitu a možnostiam demokratizácie. J. Habermas nám ponúka predstavu demokratického deficitu primárne ako dôsledku nedostatku legitimacy v procedurálnych procesoch (prijímanie legislatívnych a iných rozhodnutí) fungovania jednotlivých štátov ale hlavne Európskej Únie ako celku. Následne práca analyzovala mieru participácie občanov v kontexte EÚ. Nízka volebná účasť na voľbách do Európskeho parlamentu a nízka miera dôvery v inštitúcie EÚ ilustruje aktuálnosť problematiky demokratického deficitu. Existujúce spôsoby znižovania deficitu či už “zhora” alebo “zdola”, bez ohľadu na to odkiaľ prichádzajú, majú spoločné zavádzanie elementov priamej demokracie do bežnej politickej praxe (napr. ECI alebo návrhy jednotlivých hnutí na posilnenie štatútu referenda či právomocí Európskeho parlamentu a pod.). Druhou možnosťou je aj približovanie politiky EÚ občanom prostredníctvom posilňovania právomocí členských krajín EÚ (napr. inštitút posilnenej spolupráce).

Na základe islandského príkladu práca overovala hypotézu, podľa ktorej istá miera demokracie prispieva k vzniku debaty o peňažnej reforme. V kontexte s Habermasom, je príklad Islandu zaujímavý kvôli tomu, že v dôsledku fináčnej krízy na Islande nastala situácia, ktorá podnietila za podpory širokej verejnosti niekoľko hnutí k hľadaniu riešení ako je možné zdemokratizovať procedurálne fungovanie štátu. Atmosféra demokratizácie priniesla do verejnej debaty možnosť peňažnej reformy ako nástroja, ktorý primárne pomôže zabrániť opakovaniu krízy, ktorá na Islande prepukla v dôsledku nezodpovedného požíčavania komerčných bánk. Obmedzením moci fináčneho sektora sa posilní moc štátu zodpovedajúceho sa verejnosti, čo prinesie väčšiu ekonomickú stabilitu a pozitívne ovplyvní demokraciu.

Druhá kapitola analyzovala na základe práce Wolfganga Streecka vznik demokratického deficitu a dlhového štátu ako dôsledok neoliberalných reforiem. Pokiaľ je demokratický deficit úzko prepojený s problematikou dlhového štátu, peňažná reforma obmedzujúca moc finančného sektora by mohla byť potenciálnym riešením dlhového štátu a následkom toho zmiernením demokratického deficitu. Ako

ukázal záver druhej kapitoly a tretia kapitola, peňažná reforma má potenciál tento problém riešiť. W. Streeck neuvažoval o takomto riešení problematiky dlhového štátu, a preto tento prístup možno pokladať za inovatívny.

Prínosom tretej kapitoly je otvorenie diskusie o tom, ako reformu nastaviť a skombinovať s ostatnými daňami (napríklad FTT alebo klasickými ako spotrebná daň, dane z príjmu a majetku), ale predovšetkým o významnej zmene vo fungovaní spoločnosti. Prínosom autora je charakteristika rôznych záujmových skupín v spoločnosti a dôvodov, pre ktoré by sa mali postaviť za reformu alebo proti nej. Autor analyzoval aj prostriedky, ktorými by sa dali čo najviac zmierniť niektoré negatívne dopady reformy tak, aby jej výsledkom bolo skvalitnenie života a fungovania spoločnosti.

Tretia kapitola prináša aj debatu o tom, či by bola pravica reprezentujúca záujmy podnikateľskej sféry ochotná pristúpiť k reforme. Peňažná reforma prináša paradox „veľkosti štátu“, možnosť znižovať dane, čo v praxi znamená menej štátu a zároveň možnosť financovať väčší verejný sektor t.j. väčší štát. Pravica, pokiaľ by reprezentovala záujmy nefinančnej podnikateľskej sféry, by na reformu mohla pristúpiť preto, že reforma umožní znižovať dane. Časť politickej pravice reprezentujúcej záujmy finančného sektora, by evidentne peňažnú reformu nepodporila.

Peňažná reforma by mala dopad aj na ľavo-pravé delenie politického spektra. „Ekonomická“ ľavica a „ekonomická“ pravica ako dve strany politického spektra odlišované ekonomickým programom, by existovali naďalej aj po reforme. Témou ich sporu by zostala otázka, akú časť peňazí získaných reformou použiť na pokrytie rozpočtu a nahradiť tak reformou fiškálnu funkciu daní a akú časť použiť na zvýšenie sociálnych benefitov a iných výdavkov štátu. Je zrejmé, že pravica sa bude snažiť primárne znižovať daňové zaťaženie a zachovať veľkosť sociálneho systému, naopak ľavica bude viac tlačiť na menšie zníženie daní a dotovanie väčšieho sociálneho štátu.

Práca ukázala, že súčasný stav kvality demokracie je do veľkej miery dôsledkom nadradenosti finančného sektora nad demokraticky zvolenou vládou. Ako riešenie práca navrhuje realizáciu peňažnej reformy, ktorá odoberie komerčným bankám moc tvoriť peniaze a odovzdá ju nezávislej inštitúcii zodpovedajúcej sa parlamentnej moci. Takouto inštitúciou by bola centrálna banka. Realizácia takejto reformy by mala zásadný a pozitívny dopad nie len na kvalitu demokracie ale aj na ekonomickú stabilitu. Nakoľko sa jedná o komplexnú problematiku zdôrazňujem potrebu interdisciplinárneho prístupu pri jej analýze.

Problematiku zavádzania peňažnej reformy by som rozdelil do troch hlavných okruhov. Prvým je preskúmanie možnosti reformy z ekonomického pohľadu. Na mysli mám formát, ktorý by bol niečím medzi *The Chicago Plan Revisited* a Reportom vypracovaným pre islandskú vládu.

Druhým okruhom je právna analýza. Je potrebné poznať formu akej legislatívy by bola reforma zavádzaná a či, resp. do akej miery zasahuje do už existujúcich medzinárodných zmlúv a dohôd.

Tretí okruh je spoločenský. Zostáva ešte mnoho politologických a sociologických otázok, ktoré by bolo potrebné skúmať. Primárne by som upozornil na podrobnejšie preskúmanie teórie o sociálnom kapitále a o dôvere v spoločnosti ako merateľoch kvality života v spoločnosti. V tomto kontexte by som zdôraznil potrebu ďalšieho skúmania dopadu sociálnych rozdielov a miery homogenity v spoločnosti na úroveň dôvery a sociálneho kapitálu. Je to potrebné pre pochopenie fungovania demokracie dnes aj zajtra bez ohľadu na to, či peňažná reforma nastane alebo nie. V prípade realizácie peňažnej reformy je pochopenie tejto problematiky dôležité v budúcej argumentácii dvoch kľúčových aktérov: demokratickej ľavice, resp. sociálnej demokracie a demokratickej pravice. Demokratická pravica bude zrejme tlačiť na znižovanie daní, zatiaľ čo sociálna demokracia bude dávať prednosť riešeniam, ktoré povedú k znižovaniu sociálnych rozdielov.

Madaj: Peňažná reforma

Na záver by som pripomenul, že by bolo veľmi potrebné, aby sa zavedenie peňažnej reformy skúmalo nie len z pohľadu jednotlivých štátov v Európe aj vo svete, ale špecificky aj z pohľadu Európskej únie.

Bibliografia

- Alan Greenspan Biography (Economist/Government Official)*. [Alan Greenspan Biografia]. Infoplease.com. Získané 17. 1. 2017, z <http://www.infoplease.com/biography/var/alangreenspan.html>
- Buttiglione, L., Lane, P., Reichlin, L., & Reinhart, V. (2014). *Deleveraging? What Deleveraging?* Geneva Reports on the World Economy 16. [Ženevské správy o svetovej ekonomike 16]. Ženeva: Centre for Economic Policy Research. Londýn: International Center for Monetary and Banking Studies (ICMB). Získané z http://www.cepr.org/sites/default/files/news/Geneva16_0.pdf
- Clinton Nominates Greenspan to New Term as Fed Chief*. [Clinton nominuje Greenspana ako predsedu FEDu do nového obdobia]. (1996). LA Times. Získané 23. 1. 2017, z http://articles.latimes.com/1996-02-23/news/mn-39190_1_alan-greenspan
- Commission staff working document, [Pracovný dokument komisie]. Executive summary of the impact assessment, Accompanying the document, Proposal for a COUNCIL DIRECTIVE implementing enhanced cooperation in the area of financial transaction tax, Brussels, 14. 2. 2013, Získané 14. 1. 2017, z http://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources/documents/taxation/swd_2013_29_en.pdf
- Composition of Congress by Party 1855–2017*. [Zloženie kongresu podľa strán 1855-2017]. Infoplease.com. Získané 17. 1. 2017, z <http://www.infoplease.com/ipa/A0774721.html>
- Congdon, T. (1982). *Monetary control in Britain*. [Peňažná kontrola v Británii]. Londýn: Macmillan.
- Corporate tax rates*. [Korporátne daňové sadzby]. KPMG. Získané 6. 1. 2017, z <https://home.kpmg.com/xx/en/home/services/tax/tax-tools-and-resources/tax-rates-online/corporate-tax-rates-table.html>
- Daňová kvóta*. Vysoká škola finační a správni. Získané 4. 1. 2017, z https://is.vsfz.cz/el/6410/leto2012/N_DTP_B/Danova_kvota_a_Giniho_index.pdf
- Diem25. The EU will be democratised. Or it will disintegrate!*. [Diem25. EÚ bude zdemokratizovaná alebo sa rozpadne]. A Manifesto for Democratising Europe-Long version. Democracy in Europe Movement 2025. Získané 16. 10. 2016, z www.diem25.org
- Európska komisia: Takto mal Apple neplatiť dane*. (2016). Zive.sk. Získané 7. 1. 2017, z <http://www.zive.sk/clanok/117546/europska-komisia-takto-mal-apple-neplatit-dane>
- Ford, M. (2014). Europe's Democratic Deficit Is Getting Worse. [Európsky demokratický deficit sa zhoršuje]. *The Atlantic*. Získané 11. 1. 2015, z <http://www.theatlantic.com/international/archive/2014/05/europes-democratic-deficit-is-getting-worse/371297/>
- General government debt - OECD Data*. [Vládny dlh]. Organisation for Economic Cooperation and Development. Získané 5. 1. 2017, z <https://data.oecd.org/gga/general-government-debt.htm>
- Giant Leak of Offshore Financial Records Exposes Global Array of Crime and Corruption*. (2016). [Obrovský únik offshore finančných záznamov odhaľuje celosvetový rad zločinu a korupcii]. International Consortium of Investigative Journalists Získané 7. 1. 2017, z <https://panamapapers.icij.org/20160403-panama-papers-global-overview.html>
- Greece election: Alexis Tsipras hails 'victory of the people'* (2015). [Grécke voľby: Alexis Tsipras hlása víťazstvo ľudu]. BBC News. Získané 16. 1. 2017, z <http://www.bbc.com/news/world-europe-34307795>
- Habermas, J. (2012). *The Crisis of the European Union: A Response*. [Kríza Európskej Únie: ohlas] Cambridge: Polity Press
- Habermas, J. (2013), *Democracy, Solidarity and the European Crisis*, [Demokracia, Solidarita a Európska Kríza]. Prednáška prednesená profesorom J. Habermasom 26 apríla 2013 v Leuven. Získané z <http://www.pro-europa.eu/index.php/en/at-issue/>

- europa-identity/11-jürgen-habermas-democracy,-solidarity-and-the-european-crisis
- Habermas, J. (2015). *The Lure of Technocracy*. [Návnada technokracie]. Cambridge: Polity press.
- Health expenditure and financing - OECD*. [Výdavky na zdravotníctvo a financovanie]. Organisation for Economic Cooperation and Development. Získané 2. 1. 2017, z <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SHA#>
- How Banks Create Money - Positive Money*. [Ako banky tvoria peniaze]. Positive Money. Získané 20. 1. 2017, z <http://positivemoney.org/how-money-works/how-banks-create-money/>
- How Central Banks Create Money - Positive Money*. [Ako centálne banky tvoria peniaze]. Positive Money. Získané 20. 1. 2017, z <http://positivemoney.org/how-money-works/advanced/how-central-banks-create-money/>
- How Commercial Banks Create Money - Positive Money*. [Ako komerčné banky tvoria peniaze]. Positive Money. Získané 20. 1. 2017, z <http://positivemoney.org/how-money-works/advanced/how-commercial-banks-create-money/>
- Konsolidované znenie Zmluvy o Európskej únii a Zmluvy o fungovaní Európskej únie* (2012). 2012/C 326/01
- Kumhof, M. & Benes, J. (2012). *The Chicago Plan Revisited*. [Chicágsky plán zrevidovaný]. IMF Working Papers, 12(202), i. <http://dx.doi.org/10.5089/9781475505528.001>
- Lisabonská zmluva*. Získané 16. 10. 2016, z <http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/sk/20150201PVL00008/Lisabonska-zmluva>
- Prehľad daňových zmien od roku 1993: Progresívna daň sa nevracia. Stále tu bola.* (2012). Investujeme.sk. Získané 10. 1. 2017, z <http://www.investujeme.sk/prehľad-danovych-zmien-od-roku-1993-progresivna-dan-sa-nevracia-stale-tu-bola/>
- Proposals to the Constitutional Council | Alda*. [Návrhy do Ústavnej rady]. ALDA. Získané 8. 1. 2017, z <http://en.aldais/?p=68>
- Results of the 2014 European elections - European Parliament*. (2014). [Výsledky Európskych volieb 2014]. Získané 9. 11. 2016, z <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/election-results-2014.html>
- Revenue Statistics. OECD - data*. [Príjmové štatistiky]. Organisation for Economic Cooperation and Development. Získané 10. 1. 2017, z <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=REV>
- Rushton, S. (2014). *Iceland moves toward direct democracy*. [Island sa pohybuje smerom k priamej demokracii]. Contributoria. Získané 9. 9. 2016, z <http://contributoria.com/issue/2014-06/53454ddd9a3034c70400000c.html>
- Schmidt, M.S. & Myers, M. (2016). *Panama Law Firm's Leaked Files Detail Offshore Accounts Tied to World Leaders*. [Uniknuté súbory panamskej právnickej kancelárie popisujú offshorové účty prepojené na svetových lídrov] NY Times. Získané 7. 1. 2017, z https://www.nytimes.com/2016/04/04/us/politics/leaked-documents-offshore-accounts-putin.html?_r=0
- Schmögnerová, B. (2012). *Daň proti špekuláciám*. Pravda. Získané 14. 1. 2017, z <http://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/66461-dan-proti-spekulaciam/>
- Schmögnerová, B. (2014). *Strašenie novou daňou*. Pravda. Získané 14. 1. 2017, z <http://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/316859-strasenie-novou-danou/>
- Schmögnerová, B. (2015). *Stop TTIP a CETA teraz!* - Pravda. Získané 8. 12. 2016, z <http://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/371692-stop-ttip-a-ceta-teraz/>
- Schmögnerová, B. (2016). *Kniha o vládnutí* (1st ed.). Bratislava: VEDA - Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Sigurjónsson, F. (2015). *Monetary Reform - A better monetary system for Iceland*, Commissioned by The Prime Minister of Iceland. [Peňažná reforma - Lepší monetárny systém pre Island]. (Edition 1.0 March 2015). Reykjavik, ICELAND.

- Social protection - Pension spending - OECD Data*. [Sociálna ochrana - Penzijné výdavky]. Organisation for Economic Cooperation and Development. Získané 2. 1. 2017, z <https://data.oecd.org/socialexp/pension-spending.htm#indicator-chart>
- Streeck, W., (2014) *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*. [Nakupovanie Času: Oneskorená kríza demokratického kapitalizmu]. London: Verso.
- Streeck, W., (2011) *The Crises of Democratic Capitalism*. [Kríza demokratického kapitalizmu]. New Left Review 71, September- October 2011
- Ther, P., (2015). *Nový porádek na starém kontinentě: Příběh neoliberální Evropy*. Praha: Libri.
- Tottering Tower of Financial Derivatives, Dwarfs World GDP*. (2012). [Potácajúca sa veža finančných derivátov, Trpasličie svetové HDP]. Ecopoliticstoday's Blog. Získané 10. 1. 2017, z <https://ecopoliticstoday.wordpress.com/2012/02/28/tottering-tower-of-financial-derivatives-dwarfs-world-gdp/>
- Turner, A. (2016). *Between debt and the devil: money, credits and fixing global finance*. (1st ed.). [Medzi dlhom a diablom: peniaze, úvery a upevňujúce sa svetové financie]. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Vision of IMMI*. [Vízia IMMI] International Modern Media Institute. Získané 1. 10. 2016, z <https://en.immi.is/about-immi/vision/>
- Základné fakty – Európska iniciatíva občanov*. Európska komisia. Získané 20. 10. 2016, z <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/basic-facts?lg=sk>
- Zásada subsidiarity | Informačné listy o EÚ | Európsky parlament*. *Europarl.europa.eu*. Získané 16. 10. 2016, z http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/sk/displayFtu.html?ftuId=FTU_1.2.2.html